तमसो मा ज्योतिर्गमय

आदित्य प्रतिष्ठान

आदित्यदीप

वर्ष : १४ / अंक : १

जानेवारी ते मार्च २०२३

'निश्चयाचा महामेरू । बहुत जनांसी आधारू ।
अखण्ड स्थितीचा निर्धारू । श्रीमंत योगी ।।' (समर्थ रामदास)

छत्रपति शिवाजी महाराज प्रवचनमाला, महाड

दि. २१ ते २५ डिसेंबर २०२२

आदित्य प्रतिष्ठान निर्मित
गुरुदेव शंकर अभ्यंकर – प्रवचनमालांचे पेनड्राईव्ह संच (सुक्ष्मपट्टिका संच)

१. गीता व भागवत –
१) श्रीमद्भगवद्गीता-१८ प्रवचने २) संपूर्ण गीतापठण
३) श्रीमद् भागवत-७ प्रवचने ४) भगवान श्रीकृष्ण-७ प्रवचने

२. समर्थ रामदास –
१) समर्थ रामदास प्रवचने २) ग्रंथराज दासबोध प्रवचने
३)दासबोध ओवी पठण

३. प्रभू श्रीराम –
१) वाल्मीकि रामायण प्रवचने २) श्रीरामस्तुती
३) मनाचे श्लोक प्रवचन ४) मनाचे श्लोक पठण

४. प्रेरणादायी चरित्रे - (प्रत्येकी ७ प्रवचने)
१) योद्धा संन्यासी स्वामी विवेकानंद २) स्वातंत्र्यवीर सावरकर
३) लोकमान्य टिळक

५. गणेश व देवी वंदन –
१) श्रीगणपती अथर्वशीर्षम् प्रवचने २) गणेशस्तुती-स्तोत्र गायन
३) देवी भागवत प्रवचने ४) श्रीसूक्त-प्रवचने

६. थोर ऐतिहासिक प्रवचने
१) छत्रपति शिवाजी महाराज २) झांशीची राणी
३) महाराणा प्रताप ४) वन्दे मातरम्
५) थोरले बाजीराव पेशवे
६) Swami Vivekanand (English)

७. श्रेष्ठ संतांची चरित्रे –
१) संत ज्ञानेश्वर (चरित्र व कार्य) (प्रवचन)
२) बापरखुमादेवीवरु (निरूपण)
३) पसायदान (प्रवचन)
४) संत एकनाथ (चरित्र व तत्त्वज्ञान)
५) संत तुकाराम (चरित्र व कार्य) (प्रवचन)
६) तुकोबांची अमृतवाणी ७) यक्ष प्रश्न (प्रवचन)

८. कीर्तने –
१) मोक्ष आम्हा घरी (कीर्तन)
२) प्रेमाचा जिव्हाळा (कीर्तन)
३) आत्मा पांडुरंग (कीर्तन) ४) पंढरीचा वारकरी (कीर्तन)
५)'अरे अरे ज्ञाना' (कीर्तन) ६)'ऐसा वर देई हरी' (कीर्तन)
७)'अवघा एकचि नारायण' (कीर्तन)

९. संतांच्या रुपके व आरत्या –
१) संत ज्ञानेश्वरांची 'घोंगडी' २) संत नामदेवांचा 'बोबडा'
३) संत एकनाथांचा 'जागल्या' ४) संत तुकारामांचा 'आंधळा'
५) समर्थ रामदासांचा 'पांगळा' ६) श्रीगणपतीची आरती (प्रवचन)
७) श्रीशंकराची आरती (प्रवचन) ८) श्रीदत्ताची आरती (प्रवचन)
९) श्रीविठ्ठलाची आरती (प्रवचन)
१०) श्री जगदंबेची आरती (प्रवचन)
११) श्रीरामाची आरती (प्रवचन) १२) मंत्रपुष्पाञ्जली (प्रवचन)

१०. शिवमाहात्म्य –
१) पंचयज्ञ करा २) शिवस्तुती ३) महारुद्र प्रवचने
४) शैव संप्रदाय आणि नटराज ५) उपदेशपञ्चकम्

११. स्तोत्रपठण –
१) पंचपदी २) राष्ट्रवंदना ३) संस्कार वर्ग (भाग १)
४) नित्यपाठ ५) शिवस्तुती ६) गणेशस्तुती ७) श्रीरामस्तुती
८) देवीस्तुती ९) संपूर्ण गीतापठण १०) विष्णुसहस्रनाम

१२. विविध महत्वाच्या विषयांवरील प्रवचने –
१) हिंदू धर्म २) सोळा संस्कार ३) संतांनी आम्हांला काय दिले?
४) सद्गुरुमहात्म्य ५) स्वामी समर्थांचा संदेश
६) नाममहिमा ७) श्राद्ध असे करावे ८) वार्धक्य आणि अध्यात्म

१३. स्त्रीशक्ती –
१) स्त्री-शक्ती (मातृत्व, दातृत्व, नेतृत्व)
२) महिला संत (मीराबाई, आंडाळ, अक्क महादेवी)
३) विवाह संस्कार ४) गदिमांजली ५) गीता अशी आचरा

१४. श्रीमद् भागवत –
श्रीमद् भागवत (Video) (७ दिवसांची प्रवचने)

१५. भक्तिरंग –
१) बापरखुमादेवीवरु (निरूपण) (Video)
२) मातृवंदना (Video)
३) 'दादला नको गं बाई' (कीर्तन) (Video)
४) रामरंग (Video)

१ ते १४ संच – सवलत मूल्य प्रत्येकी ८००/-
१४ व १५ – व्हीडीओ संच – प्रत्येकी रु. १०००/-

जानेवारी ते मार्च २०२३ शके १९४४

"आपुल्या पुरुषार्थवैभवें । बहुतांस सुखी करावें ।।"

आदित्यदीप

कार्यकारी संपादक
सौ. अपर्णा अभ्यंकर

(आदित्य प्रतिष्ठानचे वार्तापत्र)

संस्थापक-संपादक
गुरुदेव शंकर अभ्यंकर

वर्ष : १४ **अंक : १**

अनुक्रमणिका

१) संपादकीय - 'सदा सर्वदा देव सन्नीध आहे ।'	– सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर	३
२) बहुतांचि अंतरे		६
३) प्रवचनमाला वृत्तांत		९
४) स्वामी विवेकानंदांच्या शैक्षणिक चिंतनाचे धार्मिक अधिष्ठान	– गुरुदेव	१२
५) कीर्तनाची विटंबना थांबवा!	– गुरुदेव	१७
६) हे पाठ कराच! – 'श्रीरामनामावलि'		२३
७) पसायदान - वास्तुशांत समारंभ	– सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले	२५
८) दिनविशेष		
९) श्रद्धांजली – शोगिनीचे शिल्पकार		२८
१०) मागोवा रामायणाचा	– सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर	२९

प्रकाशक, मुद्रक, मालक : **सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर** (कार्यकारी विश्वस्त - आदित्य प्रतिष्ठान)
४/१५, वेदान्तनगरी सोसायटी, कर्वेनगर, पुणे-४११ ०५२
संपादक : **सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर** यांनी हे त्रैमासिक
४/१५, वेदान्तनगरी सोसायटी, कर्वेनगर, पुणे-४११ ०५२ येथून प्रसिद्ध केले.
सहसंपादिका : **सौ. रश्मी अरुण तुळजापूरकर, सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले**
REGISTERED : RNI No. MAHMAR / 2010 / 31595

सर्व देणगीदारांना व वाचकांना

विनम्र आवाहन

आपण सर्व 'आदित्यदीप' या त्रैमासिकाचे वाचक आहात. प्रतिष्ठानचे हितचिंतक आहात. आपणास नम्र विनंती की आपण हा अंक मिळाल्यावर आदित्य प्रतिष्ठानच्या ८४८४९२११३० या मोबाइलवर अंक मिळाला हे वॉटस्‌ॲपवर मेसेज करून अथवा फोन करून कळवावे.

धन्यवाद!

– संपादिका

।। श्रीराम प्रसन्न ।।

गुरुदेवांच्या सिद्धहस्त लेखणीतून अवतरलेले **शङ्कर रामायण**

(वाल्मीकि रामायणावरील मराठी ओवीबद्ध रचना)

	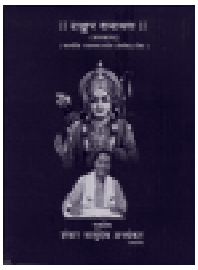	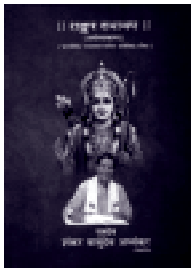		
	बालकाण्ड	अयोध्याकाण्ड	अरण्यकाण्ड	एकूण
डबलडेमी पृष्ठे	६५६	९६८	६२५	२,२४९
ओवीसंख्या	११,२५४	१५,९७२	७,६४०	३४,८६६
देणगी मूल्य रुपये	३५०/-	८००/-	५००/-	१,६५०/-

तीनही खण्ड एकत्र घेतल्यास सवलत देणगी मूल्य रुपये १,०००/- मात्र

Subscribe to Aditya Pratishthan : YouTube

संपादकीय

'सदा सर्वदा देव सन्नीध आहे ।'

काही विशिष्ट सात्त्विक उद्देश मनात ठेवून केली जाते ती यात्रा. अशा अनेक यात्रा गुरुदेवांबरोबर मी संपन्न केल्या. उद्देश असतो तो आपली तीर्थस्थाने, शिल्पकला, भारताच्या अभिमानास्पद खुणा आणि ऐतिहासिक क्षेत्रे यांचे दर्शन घेण्याचा.

सध्या गुरुदेव 'शङ्कर रामायण' लिहित आहेत. बालकाण्ड, अयोध्याकाण्ड, अरण्यकाण्ड हे तीन ग्रंथ प्रकाशित झाले असून किष्किंधाकाण्ड आता प्रकाशनाच्या मार्गावर आहे. सीताहरण झाल्यावर पञ्चवटी-नाशिकपासून निघून श्रीराम सीताशोधासाठी पायी चालत लक्ष्मणासह कर्नाटकातील हम्पी-अनेगुंदी येथपर्यंत आले. ही जोड गावे आहेत. अनेगुंदी म्हणजे रामायणातील किष्किंधा नगरी. हम्पीमध्ये विजयनगरच्या साम्राज्याचे अनेक भग्नावशेष पाहायला पर्यटक येतात. 'वर्ल्ड हेरिटेज' म्हणून हा भाग घोषित झाला आहे. येथे अनेक मंदिरे अशी आहेत की जेथे देवच नाही. परंतु विरूपाक्ष मंदिर मात्र अजूनही नांदते-गाजते आहे. शिल्पकलेचा अप्रतिम नमुना असलेले बाजारपेठेसमोरचे हे मंदिर अतिशय देखणे आहे. प्रचंड मोठ्या शिळांमध्ये, डोंगरांमध्ये १६०० पेक्षा अधिक इमारतींचे भग्नावशेष येथे पाहायला मिळतात. विरूपाक्ष हे या भागातील एकच मंदिर असे आहे की ज्यातील शंकराची पूजा आजतागायत अखण्डपणे चालू आहे. विजयविठ्ठल मंदिर, तेथील स्वर खांब, गणेश मंदिर, लक्ष्मी-नृसिंह मंदिर, राण्यांचा तरण तलाव, लोटस महाल, हत्ती घर, पायऱ्यांचे सरोवर, राजमहाल, हजारा राममंदिर या सर्व जागा अत्यंत प्राचीन, देखण्या व पाहण्यायोग्यच आहेत. सर्व पर्यटक येथे गर्दी करत असतात. तुंगभद्रा नदीच्या काठावरील हा परिसर एकदा आवर्जून पाहावा असाच आहे.

आम्ही मात्र या स्थानांव्यतिरिक्त 'रामायण-शोध-मोहिमे'साठी येथे जायचे निश्चित केले आणि यावेळची संक्रांत त्या परिसरात घालवण्याचे ठरले. कारण श्रीराम सीताशोधासाठी ज्या जागी पावसाळ्याचे ४ महिने राहिले, जेथे त्यांना सुग्रीवासारखा सन्मित्र मिळाला, हनूमंतासारखा भक्त मिळाला, जेथे वालीवध झाला, शबरीचा पावन आश्रम जेथे होता आणि रामायणात ज्या सरोवराचे अद्भुत वर्णन आले आहे ते कमळांनी भरलेले पम्पा सरोवर, त्या ठिकाणचा मतंग ऋषींचा आश्रम ही स्थाने आज सापडतात का हे पहावयाचे नक्की केले होते.

दि. १४ जानेवारी ते १७ जानेवारी २०२३ या तारखा नक्की केल्या. आमच्याबरोबर प्रतिष्ठानचे आदित्यव्रती श्री. व सौ. डॉ. मोघेकर होते. ते दोघे गुरुदेवांची इतकी काळजी घेतात की मी निश्चिंत असते. १४ तारखेला हम्पी बघून मग 'रामायण-स्थानां'चा शोध घ्यायचा असे ठरले. त्याप्रमाणे १४ तारखेला आम्ही सकाळी लवकर तयार होऊन हम्पी येथे पोहोचलो. तर तेथे जत्रेसारखी प्रचंड गर्दी. कारण असे होते की दक्षिणेकडे संक्रांत सण विशेष साजरा केला जातो. १४ ला शनिवार आणि रविवारी संक्रांत व सुट्टी. त्यामुळे त्या भागातील हजारो लोक, शाळांच्या सहली, पर्यटक अशी गर्दी उसळली होती. मग आम्ही आजूबाजूचा परिसर त्या दिवशी पहायचा ठरवले जेथे तुलनेने कमी गर्दी होती. आम्ही २० वर्षांपूर्वी येथे आलो होतो. तेव्हाची तुरळक गर्दी आणि आत्ताचा जनसमुदाय यात जमीन-अस्मानाचा फरक होता. आम्ही पहिले ठिकाण निवडले ते अतिशय उत्कृष्ट बांधलेला

असा तलाव आणि त्या काठचा सुंदर परिसर. तेथेही शाळेची सहल आलेली होतीच. वाहतूक पोलीस जोरजोरात शिट्या मारत वहाने वाहनतळावर नेण्यास सांगत होता. त्यामुळ आम्ही घाईघाईने गाडीतून खाली उतरलो आणि रस्ता ओलांडून पलीकडे गेलो. ड्रायव्हर गाडी घेऊन वाहनतळाकडे निघून गेला आणि येथून आमच्या ३ तासाच्या नाट्याला सुरुवात झाली.

रस्ता ओलांडून गेल्यावर फोटो काढण्यासाठी मी मोबाईल काढण्यासाठी पर्समध्ये हात घातला तर मोबाईल नाही. घाईघाईने उतरताना गाडीत पडला का? म्हणून ह्यांनी व डॉक्टरांनी माझ्या मोबाईलवर फोन लावला. रिंग येत होती. मग ड्रायव्हरला फोन करून गाडीत बघायला सांगितले. त्याने सर्वत्र पाहिले. रिंग वाजत होती पण फोन गाडीत नव्हता. गाडीतून जेथे उतरलो तेथे जाऊन पाहिले. फोन सापडला नाही. तेवढ्या वेळात रिंग वाजायची बंद झाली आणि फोन स्विचऑफ झाला आणि मग तक्रार नोंदवायला आमची गाडी विरूपाक्ष मंदिरासमोर असणाऱ्या पार्किंग एरिया पलीकडे गर्दी ओलांडून कोपऱ्यात असलेल्या पोलिस स्टेशनकडे निघाली. मला रडू येत होते. माझ्या मोबाइलवर असलेला मोठ्ठा डाटा अचानक गायब झाला होता. मन शांत केले.

'कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा बाहुस्सहस्त्रवान् ।'
यस्य स्मरणमात्रेण गतं नष्टं च लभ्यते ।।'

हा श्लोक म्हणण्यास सुरुवात केली. असा हरवलेला मोबाइल इतक्या गर्दीमध्ये सापडणार नाही असेच वाटत होते. पण प्रयत्न करायचा म्हणून आम्ही आयुष्यात पहिल्यांदा पोलीस-स्टेशनमध्ये शिरलो.

आपण सिनेमात पाहतो अथवा दूरदर्शनवर पाहतो त्यानुसार अत्यंत वाईट व उदासीन स्वागत होणार असे वाटत असतानाच तिथला पोलीस अधिकारी जेवताना उठला व आमचे त्याने स्वागत केले. प्रसाद घेण्याचा आग्रह केला. मोबाईल हरवल्याची तक्रार आहे म्हटल्यावर त्याने सायबर क्राइमच्या पोलिसाला तत्काळ बोलावले. मोबाइल कंपनी, मॉडेलचे नाव इ. चौकशी केली आणि मग त्याने फोनचा IMEI नंबर विचारला. ज्यावरून त्यांना लोकेशन कळते. तो माझ्याकडे नव्हता, पण घरी फोन केल्यावर माझी सून आरती हिने गूगल सर्च करून तो पाठवला. हे मी एवढ्यासाठी सांगितले की सर्वांनी नवीन मोबाईलचे खोके टाकून देण्याआधी तो नंबर कोठेतरी लिहून ठेवावा. अनुभवाचे बोल! आता तो अधिकारी कामाला लागला. 'या नंबरमुळे फोन जरा वेळासाठी जरी ऑन झाला तरी लोकेशन कळेल. नक्की सापडेल' असे म्हणाला. मग ह्यांनी त्यांच्या फर्ड्या इंग्रजीत व दाणेदार अक्षरात पोलिस स्टेशनमध्ये बसून तक्रार अर्ज लिहून दिला. डॉ. मोघेकरांची ह्यांनी ओळख करून दिली होतीच. ठाण्यातील प्रसिद्ध नेत्रतज्ञ व वहिनी एम. डी. पॅथॉलॉजी. पोलिसांनी आम्हाला आदबीने बसायला खुर्च्या दिल्याच पण ८-१० पोलीस तेथे उभे होते, जे पुढे कामाला लागणार होते. ह्यांचा अर्ज लिहून होईपर्यंत मोघेकरांनी ह्यांची ओळख त्यांच्या पद्धतीने 'हे माझे गुरुदेव आहेत, रामायण लिहित आहेत वगैरे वगैरे' करून दिली. मग गाडीतून प्रतिष्ठानचे कॅलेन्डर मागवून मी त्यांना दिले. त्यातले फोटो पाहून सगळे खूष झाले. एवढे सगळे होईपर्यंत दीड तास निघून गेला होता. ह्यांचा संपर्क नंबर पोलिसांना देऊन आम्ही पोलीस स्टेशनमधून बाहेर पडलो. त्या सर्व पोलिसांची सभ्य व तत्पर वर्तणूक पाहून आम्हाला सुखद धक्का बसला होता. तेथून बाहेर पडून एका झाडाच्या खाली सावलीत बरोबर आणलेला खाऊ, तहान-भूक लाडू, चिवडा असा फराळ केला. मी तर 'आता फोन मिळणार नाही' या निर्णयाप्रत आले होते. मिळाला तरी केव्हा मिळेल, कोणत्या अवस्थेत मिळेल अशा शंकांनी मन घेरले होते.

संध्याकाळी सर्व ग्रूपवर विष्णुसहस्त्रनाम कसे पाठवायचे? सौ. उमाताईंच्या मोबाईलवरून, असे ठरले. माझा चेहरा बघून हे शांत स्वरात मला म्हणाले, 'मिळेल तुझा फोन. काही काळजी करू नकोस.' मुलांनी भराभर फोनच्या सर्व्हिसेस डिस्कनेक्ट करून घेतल्या, मला म्हणाले, 'आई! होतं असं कधी कधी. तू आलीस की घेऊ नवीन फोन. काळजी नको करू.'

मीही मन शांत केलं. तोपर्यंत ४ वाजले होते. आता कोठे जायचे? गावापासून जरा लांब, कमी गर्दीच्या ठिकाणी आम्ही रामायण-ट्रेलमधील पहिले स्थान- माल्यवान पर्वत पहायचा असे ठरले. या पर्वतावरील गुहेमध्ये श्रीराम वर्षाकालातील ४ महिने राहिले होते. आता त्या गुहेच्या बाहेरून त्यांनी श्रीरामांचे मंदिर बांधले आहे, पण गर्भगृह म्हणजे गुहाच आहे. कारण हा परिसर म्हणजे लहान-मोठ्या दगडांनी वा शिळांनी बनलेले पर्वत आहेत. त्यामुळे या दगडांच्या मोठमोठ्या गुहा अजूनही आपल्याला दिसतात. त्यामुळे प्रभू रामचंद्र अशाच गुहेत राहिले असतील याची खात्रीच पटते. मात्र कालानुसार झाडी खूपच कमी झाली आहे. रामायणात गर्द झाडीचे वर्णन आहे. अर्थात् तुंगभद्रेच्या काठावर असे जंगल पहायला मिळाले. सुग्रीवाशी मैत्री झाल्यावर प्रभू रामचंद्रांनी त्याला वालीवध करून राज्याभिषेक केला व सांगितले की, ‘सुग्रीवा तू आता इतकी वर्षे नगरीबाहेर रानावनात राहिला आहेस. तेव्हा आता तू तुझ्या राज्याचा उपभोग घे. पावसाळा संपेपर्यंत मी आणि लक्ष्मण या नगराबाहेरील गुहेत राहू. पावसाळा संपल्यावर मग सीताशोधार्थ तुझी सेना बाहेर पडू दे.’

ज्या ठिकाणी हा संवाद घडला, जेथे प्रभू रामचंद्र व लक्ष्मण ४ महिने राहिले तेथे, त्या गुहेमध्ये आपण जात आहोत ही भावना मनामध्ये होती. या डोंगरावर गाडी वरपर्यंत जाते. आम्ही आत जाऊन राममूर्तीचं दर्शन घेतले. मन भरून आले. डोळे निडारले. गुहेच्या आतूनच प्रदक्षिणा केली. पुजाऱ्याने जी कथा सांगितली ती मनोभावे श्रवण केली. गुरुदेव जणू पुन: प्रत्ययाचा आनंद अनुभवत होते. बाहेरील सभामंडपात रामचरितगायन चालले होते. हे टाळ घेऊन ताल धरायला बसले. आम्ही श्रवणभक्ती अनुभवत होतो. थोडा वेळ झाल्यावर तृप्त मनाने मंदिराच्या पायऱ्यांवर आलो. साऱ्या दु:खाचा, उन्हाचा, मनस्तापाचा विसर पडला. श्रीरामांनी केवढे दु:ख, यातना भोगले. राष्ट्रासाठी! ऋषिमुनींसाठी! सत्यप्रतिज्ञेसाठी! वचनपूर्तीसाठी हा राजकुमार वनात राहिला. अफाट पराक्रम गाजविला. स्वत:च्या बाहुबलावर या सर्व अडचणींवर मात केली. असे विचार सर्वांच्या मनात भरले होते. ‘श्रीराम की जय’ असा घोष आम्ही सर्वांनी केला आणि मंदिराच्या पायऱ्या उतरू लागलो. -- तोच फोन वाजला. ह्यांनी फोन घेतला. पोलिस स्टेशनवरून फोन होता. तो अधिकारी उत्साही स्वरात उद्गारला, ‘Sir, Where are you?’

जाताना आम्ही किलोभर बर्फी घेऊन गेलो. सर्वांनी आनंदाने ती खाल्ली. अधिकाऱ्याने ‘माताजी आपका फोन! चेक कीजिए ।’ म्हणून माझ्या हातात दिला. ज्याने तो फोन शोधला तो पोलीस तेथे उपस्थित होता. स्वच्छ, काही मोडतोड न झालेला मोबाईल माझ्या हातात होता. फक्त कव्हरच्या खाली एक छोटासा खड्डा दिसत होता. तो मी आनंदाने ‘श्रीवत्सलाञ्छन’ सारखा स्वीकारला. ह्यांची वाणी खरी ठरली. देव प्रसन्न झाला. उमाताई मोघेकर उद्गारल्या, ‘वहिनी! तुमची खरी श्रद्धा आहे.’ मी भरून पावले.

आतापर्यंत अनेकांच्या मोबाइल हरवल्याच्या, न मिळाल्याच्या, पोलिसांच्या विचित्र वागणुकीच्या कथा ऐकल्या होत्या. त्या पार्श्वभूमीवर ही कथा तुम्हाला सांगाविशी वाटली. गर्दीच्या दिवशी खबरदारी म्हणून साध्या वेषातील पोलिस हिंडत असतात. त्यातील एकाला लोकेशन कळल्यावर त्याच्या पद्धतीने त्याने मोबाइल शोधून काढला असे रक्षकांनी आम्हाला सांगितले. तसेच लगेच तक्रार नोंदवली म्हणूनही आमचे कौतुक केले. बक्षिसी नको म्हणाले, हा सगळा अनुभवच अनोखा आणि सकारात्मक होता.

हॉटेलवर जाताना मनात समाधान आणि परमेश्वराविषयी कृतज्ञता होती.

‘सदा सर्वदा देव सन्नीध आहे
कृपाळूपणे अल्प धारिष्ट्य पाहे ।’

समर्थांची उक्ती आठवली. तो श्रीराम आमच्या सन्निधच होता जणू.

हा परमात्मा बरोबर असल्यामुळेच तर आमची रामायण-शोध यात्रा सफल संपूर्ण झाली!

(यात्रेतील स्थळांविषयीचा लेख पृ. २९ वर पहा.)

* * *

बहुतांचि अंतरे

आदरणीय गुरुदेव शंकर अभ्यंकर

सादर वंदन

दि. २१ ते २५ डिसेंबर २०२२ या दरम्यान होणाऱ्या ओजस्वी शिवचरित्र कथन, श्रवण करण्याची संधी आम्हाला मिळाली हे आमचे परम भाग्य. या दरम्यान आपण आमच्या विनंतीस मान देऊन आमची नवीन वास्तू 'श्रीतेज' मध्ये आपले आगमन झाले. आम्ही सर्व कुटुंबिय धन्य झालो. आपले आगमन होणे आमच्यासाठी परम भाग्य होते. या प्रसंगी आम्हाला जो काही आनंद, समाधान लाभले यासाठी आम्ही आपले ऋणी आहोत. आपले आशीर्वाद आमच्यासाठी लक्ष मोलाचे आहेत. आपले राष्ट्रप्रेम आणि त्याचा प्रसार याची ख्याती तर संपूर्ण जगभर आहे. आम्ही आपल्या आगमनाने धन्य झालो. आपणास त्रिवार वंदन.

आपलेच पुजनीय

– श्री. निखिल मनोहर शेठ
आणि परिवार, महाड

माननीय संपादक,

आदित्यदीप, आदित्य प्रतिष्ठान

आदित्यदीप- स्वातंत्र्य अमृत महोत्सव विशेषांक प्राप्त झाला. स्वातंत्र्याची सखोल माहितीची उजळणी पुन्हा एकदा झाली. याबद्दल आनंद वाटला.

– सौ. मयुरी शिशिर बाळ, नाशिक

माननीय संपादक,

स. न. वि. वि.

ऑक्टोबर-डिसेंबर २०२२ चा 'आदित्यदीप' अंक प्राप्त झाला. धन्यवाद!

एक अत्यंत वाचनीय, पुनः पुनः वाचण्यासारखा म्हणूनच संग्राह्य अंक' असा एका वाक्यात अभिप्राय देता येईल.

पहिल्या लेखात भारताच्या सर्वंकष प्रगतीचा आढावा घेण्यात आला आहे. अतिशय कष्टपूर्वक लेख लिहिल्याचे जाणवते. लेख क्र. २ ते ८ व १२, १३, १४ म्हणजे माहितीचा प्रचंड खजिना आणि तो एकाच स्थानी प्राप्त व्हावा ह्यासारखे दुसरे भाग्य नाही. ह्यातूनच जाणवते आपले नियोजन.

स्वतंत्र भारताचे तीनही दलाचे सेनानी वाचताना एखाद्या चाणाक्ष वाचकाला हे जाणवेल की सुरुवातीला आमचे तीनही सेनानी परकीय होते. त्या वेळच्या आपल्या अधिकाऱ्यावर माऊंट बॅटनच्या सांगण्यावरून पंडीत नेहरूंनी अविश्वास दाखविला आणि परकीय सेनानी नियुक्त केले. ह्या संदर्भात जनरल नथुसिंग आणि नेहरू यांच्यात झालेल्या वाक्‌युद्धाची कथा लेखिकेने दिली असती तर लेखाला परिपूर्णता आली असती.

आपला स्वत:चा लेख क्र. २३- मोदीजींचे थोडक्यात चरित्र. याबद्दल आपले अभिनंदन. २१, २२, २४ आदित्य प्रतिष्ठान बाकी लेख अत्यंत मननीय.

रा. स्व. संघासंबंधीच्या लेखात क्र. १० लेखक श्री. मसुरकर ह्यांनी १९२५ पासून संघ स्थापनेपासूनचा आजतागायत संपूर्ण पट उलगडून संघाचे एक चित्र उभे केले आहे. मी स्वत: बालपणापासून संघाचा स्वयंसेवक आहे आणि मला त्याचा अभिमान आहे.

मन आणि मेंदूला आता मनगटाची जोड देऊन समर्थांचं वचन- उद्धटासी व्हावे उद्धट खटनटासी व्हावे खटनट' अंगिकारावे लागेल असेच वाटू लागले आहे. ह्या साठी सर्वांगाचा विचार करून फार मोठी योजना करावी लागेल परिणाम- दुष्परिणाम विचारात घ्यावे लागतील. ह्याच्या ठिणग्या जेव्हा उडू लागतील तेव्हा आपोआप थोडफार धाक बसेल.'

मुस्लिमांची आणि ख्रिश्चनांची नियत विचारात घेता 'अखंड भारत' ही संकल्पना प्रत्यक्षात येणं आता शक्य नाही. भारताच्या वायव्येला उत्तरेला आणि पूर्वेला मुस्लीम बहुल देश आहेत. ह्याचा विचार करता एकदा

निर्माण झालेला देश (जे युनिव्हर्सल ट्रुथ आहे) आक्रमणानेच दुसऱ्या देशात विलीन होऊ शकतो अन्यथा नाही.

प्रत्येक राज्य हिन्दुबहुल करण्याचा प्रयत्न करावा लागेल. तरच आताचा भारत हिंदूंचं राष्ट्र म्हणून पृथ्वीतलावर राहू शकेल. अन्यथा आणखी ५०-६० वर्षांनंतर ह्या देशाची काय परिस्थिती होईल हे सांगवत नाही. उगाच अखंड भारताच्या मागे न लागता आहे ते सांभाळून त्याला सशक्त करणं हेच रास्त ठरेल.

– अशोक सीताराम जोशी, पुणे

सविनय प्रणाम!

आजच पोस्टाने 'आदित्यदीप' ऑक्टो. ते डिसें. २०२२ स्वातंत्र्य अमृतमहोत्सव विशेषांक मिळाला. इतका सविस्तरपणे 'भारतीय स्वातंत्र्याच्या अमृतमहोत्सवी सिंहगर्जना' अंतर्गत भारताची प्रगती गाथा, स्वतंत्र भारताची यशोगाथा समर्पकपणे मांडली आहे. असा सर्वांगसुंदर विशेषांक काढल्याबद्दल, पाठवल्याबद्दल धन्यवाद!

या आधीचे अंकही असेच अप्रतिम असतील परंतु दुर्दैवाने मला मिळाले नाहीत याची खंत वाटते.

आदित्य प्रतिष्ठानचे कार्य असेच उत्तम प्रकारे आपल्या प्रासादिक वाणीने, लेखणीने कार्यरत राहील याची खात्री वाटते. कळावे,

– सुशील गजानन जोशी, ठाणे

आ. गुरुदेव आणि सौ. अपर्णाताई

सादर नमस्कार,

आदित्यदीपचा भारतीय स्वातंत्र्याच्या अमृत महोत्सवाचा विशेषांक मिळाला. अंक अतिशय सुंदर, अभ्यासपूर्ण असून त्यात सगळे विषय सामावले आहेत. अंक परिपूर्ण असून संग्राह्य आहे. अगदी आय.ए.एस. परीक्षेला बसणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही मार्गदर्शक आहे, उपयुक्त आहे. संपादक मंडळाला मन:पूर्वक धन्यवाद!

– घन:शाम नारायण जोशी, पुणे

--आणि गीता कंठस्थ झाली!

आदरणीय गुरुदेव अभ्यंकर व सौ. अपर्णाताई,

घरातली रोजची देवपूजा, कुलदेवतेची वारी किंवा जवळच्या देवळात जाणे हे सारे कुटुंबातले पायाभूत संस्कार असले तरी भगवंताची भक्ती सगुणरूपात करावी की निर्गुणरूपात करावी. अशा प्रकारे मनात द्वंद्व निर्माण झाल्यावर भारतीय सनातन संस्कृतीचे मर्म उलगडून सांगणारे अनेक विषय गुरुदेव आपल्या प्रवचनातून सांगतात. भगवद्गीतेबद्दलचे त्यांचे प्रवचन ऐकल्यावर मनातील अनेक शंका दूर झाल्या.

शंकर उवाच – 'वेद आणि उपनिषदे अपौरुषेय आहेत. भगवद्गीता ही उपनिषदांचे मथून काढलेले सार आहे. भगवंताचे गीत आहे. भारत देश असा महान आणि भाग्यवान आहे की इथे प्रत्यक्ष भगवंतच अवतार घेतात. संपूर्ण पृथ्वीवरील इतर देश म्हणजे एका मोठ्या घरातील वेगवेगळी दालने समजले तर भारतदेश मात्र त्या घरातील 'देवघर' आहे. उपनिषदातले मंत्र आहेत आणि वेदांतामध्ये सूत्र आहेत. भगवद्गीतेमधले श्लोक आहेत. त्या श्लोकांचे सामर्थ्य इतके आहे की साक्षात भगवान उवाच असून त्या श्लोकांचे मंत्रही झाले आणि सूत्रही झाले.'

गुरुदेवांच्या प्रवचनातील या प्रकारच्या सुविचाराने व गीतासागरमधले विश्लेषण या सगळ्या गोष्टी गीतापठण करण्यास आणि त्याचे सातत्य टिकवण्यासाठी प्रेरणादायी ठरले. सौ. अपर्णाताईच्या मधुर आवाजातली यूट्यूबच्या माध्यमातून 'संपूर्ण गीतापठण' नित्य ऐकून हळूहळू कंठस्थ झाली.

गीता कंठस्थ करायचा ध्यास – भगवद्गीता पठणाचा संपूर्ण अनुभव 'गीताज्ञानयज्ञ' या शब्दात सामावलेला आहे. गीता कंठस्थ करण्याचा वसा घेतल्यावर त्याला ज्ञानयज्ञाचे स्वरूप प्राप्त झाले. भगवद्गीतेबद्दल भरभरून बोलायला, गीतापठणाचा माझा अनुभव कथन करायला मला आवडेल.

भगवद्गीतेचा वसा घेतल्यानंतर आपली अनुभूती वेगळ्याच दिव्य वळणावर पोहोचते. संस्कृतचे मुळाक्षरही

माहिती नाही. तरीपण अर्थ कळूदे अथवा नकळूदे गीताकंठस्थ झाली पाहिजे. असा एकच ध्यास मनी बाळगून गीताज्ञानयज्ञाला प्रारंभ झाला. सदसद्‌विवेक बुद्धीने एखाद्या गोष्टीची तीव्र इच्छा निर्माण झाली की इच्छापूर्तीसाठी नि:संशय योग्य त्या गुरुची भेट घडून येतेच. असाच काहीसा अनुभव मला आलेला आहे. गुरुकृपेने संपूर्ण गीताकंठस्थ झाली खरी! त्यानंतर कळले की शृंगेरीमठात जगद्गुरु शंकराचार्यांच्या समोर संपूर्ण गीतेमधल्या एक ते अठरा अध्यायातल्या त्या सातशे श्लोकांची कंठस्थपरीक्षा घेतली जाते. आदित्यदीप पत्रिकेमध्ये सौ. अपर्णाताईंनी एकदा या कंठस्थ परीक्षेबद्दल उल्लेख केलेला आहे.

मग काय! कंठस्थ तर झालेली आहे तर परीक्षा पण द्यायची या अनुषंगाने गीतेच्या ज्ञानयज्ञाला अथ श्रीगणेश झाले. आपले भाग्य केव्हा, कुठे आणि कशाप्रकारे वळण घेईल हे कळत नाही. पाणिनी व्याकरण पद्धतीने भगवद्गीता कंठस्थ करण्याचा योग जुळून आला.

गीतेची संथा मिळाली. त्यानंतर अठरा अध्यायी गीता कंठस्थ परीक्षा जाहीर झाली. तिथली परीक्षा उत्साहाने पार पडली. समाधानकारक यश मिळाले. त्यानंतर वेध लागले ते शृंगेरीमठात जाऊन जगद्गुरू शंकराचार्यांच्या समोर मुखोद्गत गीता पठणाचे. शृंगेरीमठातील नियमाप्रमाणे परीक्षेसाठी रीतसर अर्ज भरून झाले. त्यांनी एक महिना आधीच कळवले की चार डिसेंबर रोजी परीक्षा होईल. अचूक मुखोद्गत करण्यासाठी सर्व अवयव, प्राण कंठात एकवटून सरावाला प्रारंभ झाला. आम्ही पाच जणींचा गट करून कधी एकत्र जमून तर कधी स्वत:च्या घरी राहून भरपूर सराव केला. ४ डिसेंबर २०२२चा योग आमच्यासाठी अमृतयोग ठरला. परीक्षेचे स्वरूप कशाप्रकारे होते तेही सांगायला मला आवडेल.

सर्वप्रथम शंकराचार्यांचे शिष्य आले. बरोबर नऊ वाजता एक पासून अठरापर्यंत सर्व अध्यायांची परीक्षा घेतली. आळीपाळीने प्रत्येकीकडे हात करायचे श्लोकांची सुरुवात करून द्यायचे. दहा ते बारा श्लोक म्हणून झालं की त्यांना थांबवून त्याचप्रमाणे दुसऱ्यांना सांगायचे. सकाळी ९ ते १०.३० पर्यंत दीड तास परीक्षा चालू होती. साडे अकरा वाजता भक्तभाविकांनी भरलेल्या सभागृहात आम्हा पाच जणींना एकएकटे करून 'जगद्गुरू शंकराचार्य विधुशेखरभारती' यांच्यासमोर बोलावले. प्रत्येकीने त्यांच्यासमोर गेल्यावर डोकं टेकून नमस्कार केला. सर्वांना वेगवेगळ्या अध्यायातील दहा दहा श्लोक विचारले. माझी बारी आल्यावर त्यांनी मला 'सर्वभूतेषुयेनैकं' म्हणायला सांगितले. मुखोद्गत असल्याने श्लोकामागून श्लोक अचूकपणे मुखातून बाहेर पडले. दहा श्लोक म्हणून झाले की थांबायला सांगितले. भगवद्गीता 'कंठस्थपरीक्षा' उत्तीण झाल्याचे 'प्रमाणपत्र' 'गीतोपदेशाचा चित्र असलेला फोटो' आणि 'बाळकृष्णाचा सुंदर भावचित्र' एवढेच नव्हे तर त्यांनी 'अमृतफळ म्हणून सफरचंद' पण दिले. त्यानंतर लगेच परिणाम कळवले. आम्हा पाचजणींपैकी चारजणींना २१,००० रुपये आणि एकीला १८,००० रुपये प्रोत्साहन धन प्रदान केल्याचे सांगितले.

प्रमाणपत्रावरचे अक्षरं वाचताना डोळे भरून आले. – त्याच्यावर आधीच्या ओळीत माझ्या पित्याचे नाव, आजोबांचं नाव व आडनाव आहे. या घडीला माझे पिता जिवंत नाहीत. मागच्याच वर्षी त्यांना देवाज्ञा झाली. परंतु विशेष उल्लेखनीय विषय असा आहे की, भगवद्गीता जयंतीचा योग माझ्या पिताश्रींचा जन्मदिवस आहे. त्यानंतर पुढच्या ओळीत माझ्या नावापुढे पतीचे नाव व आडनाव आहे. सासर आणि माहेर दोनही नावाचा उल्लेख आहे. अशाप्रकारे जीवनात सुंदरयोग जुळवून देणारा असा हा 'सांख्ययोग' श्रद्धावान भाग्यवंतानाच लाभते. तेव्हा 'घरोघरी करोकरी गीता जाऊ दे' गीतेचा प्रसार आणि प्रचार करण्याचा सनातन वारसा पुढे चालवण्यासाठी ज्ञानरूपी वसा लाभला.

धन्योऽहंकृतार्थोऽहं । कृष्णार्पणमस्तु ।

– हेमलता रामचंद्र जाधव, कोल्हापूर

* * *

प्रवचनमाला वृत्तांत

जळगाव प्रवचनमाला 'गीता अशी आचरा'

दि. १८ ते २० नोव्हेंबर २०२२

या कालावधीत जळगाव येथे जळगाव जनता सहकारी बँकेच्या वतीने 'गीता अशी आचरा' या विषयावर गुरुदेवांची तीन दिवसीय प्रवचनमाला संपन्न झाली. भगवद्गीतेत श्रीकृष्णांनी सांगितलेले भक्तियोग, कर्मयोग, ज्ञानयोग हे सामान्य माणसाला आचरायला अवघड वाटतात, पण गुरुदेव गीतेतील हे योग आणि तत्त्वज्ञान इतके सुलभ करून सांगतात की श्रोते आपण आता हे आचरू शकू असा विश्वास धारण करून नि:शंक होतात. जळगावकर श्रोते हाच अनुभव घेऊन तृप्त झाले. ही प्रवचनमाला संपन्न करण्यासाठी जळगाव जनता सहकारी बँकेचे अध्यक्ष आणि त्यांचे सहकारी यांनी परिश्रम घेतले. महाराष्ट्रातील या अग्रगण्य बँकेने अर्थकारणाबरोबरच प्रवचनमालेचा हा समाजोपयोगी उपक्रम राबवल्याने श्रोते धन्यवाद देत होते. गुरुदेवांच्या ओघवत्या शैलीने श्रोते मंत्रमुग्ध झाले. गुरुदेवांचे ग्रंथ, पेनड्राईव्ह यांनाही श्रोत्यांनी भरघोस प्रतिसाद दिला.

'कॅनव्हास ते वॉल' पुस्तक प्रकाशन

दि. २५ नोव्हेंबर २०२२

प्रसिद्ध क्रिकेटपटू आणि भारतीय क्रिकेट संघाचे

प्रशिक्षक राहुल द्रविड यांच्या आई डॉ. पुष्पा द्रविड यांच्या जीवन प्रवासावरील लिहिलेल्या 'कॅनव्हास ते वॉल' (ले. शर्मिला पटवर्धन) या पुस्तकाचे प्रकाशन गुरुदेवांच्या शुभहस्ते दि. २५ नोव्हेंबर २०२२ रोजी पुण्यात झाले. 'बुकगंगा पब्लिकेशन'ने हे पुस्तक प्रकाशित केले. याप्रसंगी गुरुदेव म्हणाले, 'स्त्रियांना फारसे प्रोत्साहन न मिळणाऱ्या काळात डॉ. द्रविड यांनी आपली चित्रकला कॅनव्हासवर उतरवली. त्यांनी रेखाटलेली भित्तीचित्रे ही स्मारके ठरली आहेत. मुलांवर चौकटी पलीकडचे संस्कार करून त्या आई म्हणूनही यशस्वी झाल्या आहेत. आईच्या विद्यापीठात बौद्धिक, भावनिक आणि सर्जनशील पैलू विकसित होतात. त्यामुळे व्यक्तिमत्त्व फुलते. आपल्याकडील अभ्यासक्रमात अशा भावनिक आणि सर्जनशील विकासाकडे दुर्लक्ष होत आहे.' गुरुदेवांच्या ओघवत्या मार्गदर्शनाने पुस्तक प्रकाशनाचा समारंभ संस्मरणीय झाला. श्रोत्यांचा उत्तम प्रतिसाद कार्यक्रमाला लाभला. पुष्पाताईंचे ख्यातनाम पुत्र राहुल व विजय दोघांच्याही उपस्थितीने आनंद शतकगुणित झाला.

स्वामी वरदानंद भारती जन्मशताब्दी

दि. १६ ते १८ डिसेंबर २०२२

२०२२ हे वर्ष म्हणजे प. पू. वरदानंद भारती (पूर्वाश्रमीचे श्री. अनंत दामोदर आठवले) यांचे जन्मशताब्दी वर्ष. त्यानिमित्त श्रीराधा दामोदर प्रतिष्ठानतर्फे

पुण्यात तीन दिवसीय शिबिर झाले. यात दि. १७ डिसेंबर २०२२ रोजी गुरुदेवांचे 'मनुस्मृती, वास्तव दर्शन' या विषयावर उद्बोधक व्याख्यान झाले. मनुस्मृतीविषयी अत्यंत महत्त्वपूर्ण विचार ऐकायला मिळाले म्हणून श्रोते समाधान व्यक्त करते झाले. गुरुदेवांच्या 'गीतासागर' ग्रंथाचे प्रकाशन प. पू. वरदानंद भारती यांनी केले होते आणि त्यांनी या ग्रंथाला गीतेवरील ज्ञानेश्वरीसारखी उत्तम टीका असे म्हटले होते हे वाचकांना स्मरत असेल. प. पू. वरदानंद भारती म्हणजे आधुनिक काळातील परमार्थाच्या वाटेवरील दीपस्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शक होते.

सुविचार प्रतिष्ठान, महाड आयोजित
छत्रपती शिवाजी महाराज चरित्र कथन
दि. २१ ते २५ डिसेंबर २०२२

गुरुदेव अभ्यंकरांची शिवचरित्रावरील प्रवचनमाला बुधवार दि. २१ ते २५ डिसेंबर २०२२ या कालावधीत कै. रावसाहेब भिलारे मैदान काकरतळे, महाड येथे संपन्न झाली.

सुविचार प्रतिष्ठान, महाड नेहमीच गुरुदेवांची प्रवचने आयोजित करतात. श्रीरामायण कथा, स्वामी विवेकानंद आणि आता छत्रपती शिवाजी महाराज ओजस्वी चरित्र कथन!

विद्यावाचस्पती डॉ. शंकर अभ्यंकर यांच्या तेजस्वी वाणीतून प्रकट झालेल्या या प्रवचनमालेचा लाभ महाडकर नागरिकांनी बहुसंख्येने घेतला.

गुरुदेव शंकर अभ्यंकर यांची हजारों प्रवचने, शेकडो व्याख्यानमाला देशा परदेशात झाल्या आहेत. इतिहास, संगीत, कला, क्रीडा, भाषा याविषयी त्यांचा सखोल अभ्यास आहे. त्यांच्या मुखातून चरित्रे ऐकणे म्हणजे कान व मन तृप्त होते. या चरित्रातून वर्तमानकाळात काय शिकायचे हे गुरुदेव नेमकेपणाने सांगतात. त्यामुळेच तरुणांना ही प्रवचने विशेष मार्गदर्शक वाटतात.

छत्रपती शिवाजी महाराज यांचे ओजस्वी चरित्रकथन प्रवचनमालेच्या प्रथम दिनी ऐकण्यास अनेकांची उपस्थिती होती. द्वितीय प्रवचन पुष्प श्रवण करण्यास वाढती गर्दी होऊ लागली आणि उत्तरोत्तर याचे प्रत्यंतर येत गेले. अखेरच्या दिवशी पंडित अभ्यंकराच्या वाणीतून राज्याभिषेक सोहळा प्रत्यक्ष डोळ्यासमोर संपन्न झाल्यासारखे वाटले. सर्व श्रवणार्थी भारावून गेले होते. कोणाचाही पाय प्रवचन स्थळावरून निघत नव्हता.

स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांच्या छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या आरतीने रोजच्या प्रवचनाची सांगता होत असे. विद्वत् शिरोमणी शंकर अभ्यंकर यांच्या तेजस्वी वाणीने हे ओजस्वी चरित्र ऐकताना हे कथन अखंड सुरू राहावे असेच वाटत होते. या निमित्ताने सुविचार प्रतिष्ठानचे सर्व सदस्य रात्री एकत्रित भोजन करायचे. त्यामुळे कार्यक्रमाविषयी चर्चा होऊन शहरातील हितचिंतक, मान्यवर, शासकीय, नातेवाईकांपैकी कोणाला सन्मानित करायचे? याचा विचार विनिमय होई.

एम.एम.ए.चे अध्यक्ष श्री. संभाजीराव पठारे साहेब, आमदार श्री. भरतशेठ गोगावले, तहसीलदार सुरेश काशिदसाहेब, पद्मश्री डॉ. हिम्मतराव बावस्कर, योगगुरु श्रीमती शोभाताई सावंत आणि अनेक सन्माननीय व्यक्ती, व्यापारी बंधू आवर्जून रोज उपस्थित राहिले. या निमित्ताने महाड शहरातील शिवकालीन हत्यारे व साहित्य जतन करणारे शिवभक्त व कोकणकडा मित्र मंडळ अध्यक्ष श्री. सुरेश पवार यांचे विशेष सहकार्य झाले. काही शिवप्रेमींनी सढळ हस्ते अभ्यंकरांच्या आदित्य प्रतिष्ठान संस्थेस मदत केली.

महाड हे शिवरायांची राजधानी रायगड याच्या कुशीतले गाव. त्यामुळे तेथे शिवप्रेमी भक्त अनेक आहेत. त्यातील राजश्री शिवबा विचार प्रसारक मंडळ, ट्रस्ट या संस्थेने **गुरुदेवांना 'शिवसंत'** ही पदवी

प्रदान केली. सर्वांनी टाळ्याच्या गजरात ही मानवंदना गुरुदेवांना दिली. सन्मानपत्राचे वाचन करण्यात आले.

'आपण विद्यावाचस्पती आहात, आपल्या वाणीवर साक्षात सरस्वती माता निवास करते. आपले जीवन हे सदैव शिवसमर्पित राहिले आहे. समाजामध्ये आपण असंख्य शिवभक्त निर्माण केलेले आहेत आणि आपला आदर्श घेऊन आज देखील अनेक शिवभक्त निर्माण होत आहेत. आपण छत्रपती श्री शिवरायांच्या, श्री शंभुमहाराजांच्या, जगतजननी आई जिजाऊ आऊसाहेबांच्या, सर्व ज्ञात अज्ञात मावळ्यांच्या, देवीदेवतांच्या, धर्माच्या, संस्कृतीच्या तसेच आपल्या सर्व क्रांतिकारांच्या प्रति जनजागृती करीत आहात. तसेच महाराजांनी आपल्यासाठी काय काय त्याग केलेला आहे, महाराज जर जन्माला आलेच नसते तर आपले काय झाले असते याची प्रत्यक्षात जाणीव आपण समाजाला करून देत आहात. आपल्या लेखणीतून आणि प्रवचनांतून आपण कित्येक तपे हे 'श्री शिवामृत' या जगाला पाजत आला आहात. आपली शिवभक्ती पाहून कित्येक कुटुंबे शिवभक्तीत विलीन झालेली आहेत. समाजाच्या मनात शिवज्योत सतत तेवत ठेवण्यात आपण अतिशय प्रेरणादाई आणि अत्यंत महत्त्वाचा दुवा ठरलेला आहात. आपले हे शिवकार्य अतिशय अनमोल आहे. म्हणूनच महाराजांच्या आज्ञेनुसार आपणास 'शिवसंत' या उपाधीने गौरविले जात आहे.'

आदित्य प्रतिष्ठान ही संस्था लोणावळ्याजवळ औंढोली, देवले येथे संत विद्यापीठ उभे करण्यासाठी अविरत प्रयत्न करते आहे. डॉ. अभ्यंकरांच्या सुविद्य पत्नी सौ. अपर्णाताई अभ्यंकर या रोज आदित्य प्रतिष्ठान व गुरुदेवांची प्रसिद्ध झालेली पुस्तके, पेनड्राइव्ह याविषयी माहिती देत होत्या.

सुविचार प्रतिष्ठानचे सदस्य श्री. सुभाष शेठ, श्री. मोहन शेठ, श्री. प्रदीप शेठ, श्री. प्रशांत गुजर, श्री. सचिन गुजर, श्री. संजय शेठ, श्री. किशोर शेठ, श्री. भारत शेठ यांनी अथक मेहनत घेऊन ही प्रवचनमाला यशस्वी व्हावी याकरिता परिश्रम घेतले.

सुविचार प्रतिष्ठानच्या सदस्या सौ. निता, सौ. कांचन, सौ. सपना, सौ. प्रियंका, सौ. राजश्री, सौ. श्वेता, सौ. लीना, सौ. गीता या भगिनींनी विशेष योगदान या प्रवचनमालेस दिले.

छत्रपती शिवाजी महाराज ओजस्वी चरित्र कथन ही प्रवचनमाला यशस्वी करण्यास अनेकांचे सहकार्य लाभले, त्यांच्याप्रती आदर व्यक्त करून, पुन्हा लवकरच आणखी काही कार्यक्रम सादर करण्याचा मनोदय संयोजकांनी सांगितला, कार्यक्रम यशस्वी झाल्याबद्दल सुविचारच्या सर्व सदस्यांनी समाधान व्यक्त केले.

संकलन

– सौ. कांचन मोहन शेठ

कोटणीस महाराज जन्मशताब्दी, सांगली
दि. ९ ते ११ जानेवारी २०२३

कोटणीस महाराजांचा जन्मशताब्दी महोत्सव सांगली येथे संपन्न झाला. त्यामध्ये ९, १०, ११ जानेवारी या तारखांना 'स्वामी विवेकानंद – सर्वधर्म परिषद दिग्विजय' या विषयावर गुरुदेवांची प्रवचने संपन्न झाली. स्वामीजींचे बालपण, युवा विवेकानंद, त्यांची गुरुनिष्ठा, त्यांनी पायी केलेली भारत भ्रमण यात्रा, त्यांनी अमेरिकेत केलेला संघर्ष आणि सर्वधर्म परिषदेतील दिग्विजय हा सारा इतिहास ऐकताना श्रोते थरारून गेले. गुरुदेव परतले ते पुढल्या वर्षीची तारीख निश्चित करूनच.

सद्गुरु तात्यासाहेब कोटणीस महाराज शताब्दी महोत्सवात, कैवल्यधाम सांगली येथे प्रवचनाचे वेळी प. पू. गुरुनाथ महाराज कोटणीस यांना शङ्कर रामायणाचे तीन खण्ड सादर करताना गुरुदेव!

* * *

स्वामी विवेकानंदांच्या शैक्षणिक चिंतनाचे धार्मिक अधिष्ठान

– गुरुदेव

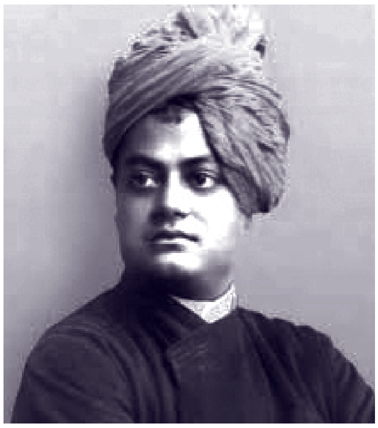

दि. १२ जानेवारी स्वामी विवेकानंद यांची १५९ वी जयंती. या निमित्ताने गुरुदेवांच्या 'स्वामी विवेकानंदांचे शैक्षणिक चिंतन' या ग्रंथातील अवश्य वाचावा असा हा संपादित अंश

स्वामी विवेकानंदांच्या सर्व विचारांचे, चिंतनाचे मूळ वेदांत हाच गाभा असलेल्या हिंदू धर्मात आहे. अद्वैत तत्त्वज्ञानाचे वा वेदांताचे ते समर्थ प्रचारक होते. भारतातील खेड्यापाड्यांपासून अमेरिकेतील सर्वधर्म परिषदेपर्यंत सर्वत्र त्यांनी अद्वैत वेदांताचाच उद्‌घोष केला. त्यामुळे त्यांचे शैक्षणिक चिंतन त्या अद्वैत वेदांतातून आणि हिंदू धर्म संस्कृतीतून उमलावे हे स्वाभाविक होते. स्वामीजी द्रष्टे तत्त्वचिंतक होते. द्रष्ट्या तत्त्वचिंतकाचे चिंतन कालातीत आणि स्थलातीत असते. शंभर वर्षापूर्वी स्वामीजींनी व्यक्त केलेले शैक्षणिक विचार म्हणूनच आजही मार्गदर्शक आहेत. या विचारातून त्यांचे द्रष्टेपण प्रकटले आहे.

धार्मिक शिक्षणाचा आशय आणि पद्धती

अ) धार्मिक ग्रंथ – आपल्या संपूर्ण वाङ्‌मयात विवेकानंद उपनिषदांचा उद्‌घोष पुन:पुन्हा करतात.

प्रत्येक उपनिषद हे विवेकानंदांच्या मते आध्यात्मिक सामर्थ्याची खाणच आहे. अद्वैताची अनुभूती घेणे किंवा विविधतेत एकतेचा साक्षात्कार मिळवणे हीच सर्व उपनिषदांची एक मध्यवर्ती कल्पना आहे. विविधतेत एकतेचा साक्षात्कार घेणे हेच एकात्म ज्ञान होय. या दृष्टीने सर्व उपनिषदे म्हणजे एकात्म ज्ञानाच्या खाणीच होत. हिंदू तत्त्वज्ञानाच्या सर्व शाखांचा समन्वय उपनिषदांनी उत्तम रितीने केला आहे.

उपनिषदांमध्ये असे शेकडो प्रसंग आहेत की त्या कथांद्वारे शिक्षक आपल्या विद्यार्थ्यांच्या मनात अनेकानेक उत्तम गुणांचे बीजारोपण निश्चितपणे करू शकेल. उपनिषदे म्हणजे सत्त्वाचे, सद्गुणांचे आणि सदाचाराचे अक्षय भांडारच!

आ) गीता हाच प्रेरणेचा मूलस्रोत – विवेकानंदांच्या मते अनेक उत्तमोत्तम सद्गुणांचे बीजारोपण करण्यासाठी आणि लोककल्याणाची सर्वोत्तम प्रेरणा प्रदान करण्यासाठी भगवद्गीतेसारखा दुसरा श्रेष्ठ मूलस्रोत नाही.

'निर्भयता, शुद्ध सत्त्वात्मक बुद्धी, ज्ञान व योग यांच्या ठिकाणी तत्परता, दान, दाम आणि यज्ञ (स्वधर्माप्रमाणे आचरण), स्वाध्याय (आपापल्या अधिकाराप्रमाणे वेदाध्ययन अथवा नामपाठ) तप, सौजन्य, अहिंसा, सत्य, क्रोधराहित्य (अहंतेचा) त्याग, शांति, (ज्ञेयाला, ज्ञाता व ज्ञानही नाहीसे होऊन उरणारी स्थिती) दोष टाकून गुण घेण्याची दृष्टी, भूतमात्रांच्या ठिकाणी ह्या अनासक्ती, मृदुता, लज्जा, इंद्रियांच्या क्रियेचा थंडपणा. हे भारता, तेज, क्षमा, धैर्य, शौच, अद्रोह, अमानित्व (हे गुण) दैवी संपत्तीत जन्म पावलेल्या मनुष्यामध्ये असतात.

या गुणांमुळेच आत्मसाक्षात्काराचा लाभ होत असल्याने प्रत्येकाने या गुणांचे संवर्धन होईल असा

प्रयत्न जाणीवपूर्वक केला पाहिजे. असा सद्गुणसंपन्न मनुष्य परमेश्वराला प्रिय असतो.

धार्मिक शिक्षणावरचा गीता हा सर्वश्रेष्ठ ग्रंथ आहे. सर्व भारतीय वाङ्मयाचा मुकुटमणि म्हणजे भगवद्गीता होय असे विवेकानंद सांगतात. परमार्थाची लढाई ही आयुष्यापासून दूर पळून न जाता याच आयुष्यात अनासक्त कर्मयोगाद्वारे झुंजायची असते, असे विवेकानंदांचे मत आहे.

इ) धर्मग्रंथांचा अभ्यास – गीतेव्यतिरिक्त वेद, महत्त्वाची उपनिषदे, मनुस्मृती, रामायण, महाभारत, इत्यादी श्रेष्ठ धार्मिक ग्रंथांचा अभ्यास हिंदू धर्माची तत्त्वे समजण्यासाठी विवेकानंद सांगतात. आपल्या सर्व वाङ्मयात या ग्रंथांमधील अनेक वचनांचा विवेकानंदांनी सादर उल्लेख केला आहे. अद्वैत किंवा विविधतेतील एकात्मता हे हिंदू तत्त्वज्ञानाचे सर्वश्रेष्ठ तत्त्व आहे. नीतिमत्तेचा उद्घोष हा भारतीय तत्त्वज्ञानाने पुन:पुन्हा केला आहे.

'सर्व प्राणिमात्रांच्या कल्याणासाठी धर्माचा उद्घोष करण्यात आला. केवळ धर्म हाच लोककल्याणकारी आहे. तो शुद्ध आहे. धारण करणारा आणि अवघ्यांना एकत्र बांधणारा तो धर्म. लोकांना धर्मामुळेच गौरव प्राप्त होतो. म्हणून लोकांची धारणा करणारा तोच एकमेव धर्म होय.' (महाभारत शांती पर्व १३०-८)

'परोपकार हेच पुण्य आणि परपीडा हेच पाप होय. स्वनियंत्रण, सहनशीलता, इंद्रियजय, एकात्मभाव, विशुद्ध बुद्धिमत्ता, सत्य इत्यादी सद्गुण म्हणजेच धर्माची प्रमुख लक्षणे आहेत.' (मनुस्मृती ६-९२)

'सत्य, अस्तेय, अक्रोध, नम्रता, शुचिता, बुद्धिमत्ता, इंद्रियजय, स्वाध्याय हेच धर्माचे सार होय.' (याज्ञवल्कस्मृती ३-६६)

मानवाच्या नैतिक स्वरूपावर हिंदूंचे धर्मग्रंथ प्रकाश टाकतातच परंतु त्याचबरोबर मानवाच्या आध्यात्मिक स्वभावाचे दिग्दर्शनही आपले धर्मग्रंथ करतात.

सर्वसमावेशक अशा हिंदुधर्माविषयी विवेकानंदांना परम आदर आहे आणि त्याविषयी ते अत्यंत प्रेमाने बोलतात, हे आपण मागे पाहिलेच आहे. हिंदू धर्माचे हे सर्वसमावेशक रूप वरील वचनांतून स्पष्ट होतेच. म्हणूनच धार्मिक शिक्षणाचा तो अविभाज्य भाग होय असे विवेकानंदांना वाटते. या धार्मिक ग्रंथांबरोबरच आपला उज्ज्वल इतिहास सांगणाऱ्या रामायण, महाभारत यासारख्या ग्रंथांचे अध्ययन विद्यार्थ्यांकडून व्हावयास हवे असे विवेकानंदांना वाटते.

ई) महान स्त्री-पुरुषांच्या चरित्रांचा अभ्यास – धार्मिक शिक्षणाचा एक भाग म्हणून महान स्त्री-पुरुषांच्या चरित्रांचा अभ्यास विद्यार्थ्यांनी केला पाहिजे असे विवेकानंदांचे साग्रह सांगणे आहे. हिंदूधर्माची जी सर्वोत्तम तत्त्वे आहेत, त्यांचा मूर्ताविष्कार या थोर स्त्री-पुरुषांच्या चरित्रात स्पष्टपणे उमटला आहे. प्रभु रामचंद्र, भगवान् श्रीकृष्ण, हनुमान, सीता, संघमित्रा, लीलावती, अहिल्याबाई, मीरा यांचे आदर्श विद्यार्थी आणि तरुणांपुढे असले पाहिजेत.

प्रभु रामचंद्र - आदर्शांचा मूर्ताविष्कार – कर्तव्याची पूर्ण अभिव्यक्ती आणि स्वार्थत्यागाची श्रेष्ठ मूर्ती म्हणून प्रभु रामचंद्रांचे नाव घेता येईल. प्रभु रामचंद्रांचे अंतःकरण आकाशासारखे अमर्याद आहे. औदार्याचा तो महामानव होय. आपल्या सावत्र आईच्या शब्दाखातर त्याने अयोध्येच्या राज्याचा त्याग केला. रामाचे आपल्या कुटुंबियांविषयी असलेले प्रेम लोकोत्तर आहे. मानवी भावनांचे उदात्तीकरण रामाच्या व्यक्तिमत्त्वात दिसते. राम हा स्वार्थत्यागी आहे. तो अनासक्त कर्मयोग आचरतो आणि आपल्या मनाचे संतुलन कधीही बिघडवू देत नाही. प्रत्येक मुलापुढे आपल्या आयुष्याचा आदर्श प्रभु रामचंद्रांचाच असला पाहिजे.

पूर्ण पुरूष - भगवान श्रीकृष्ण – भगवान श्रीकृष्ण जगद्गुरु आहेत. ते आचार्यांचे आचार्य आहेत. गीतेच्या माध्यमातून भगवान श्रीकृष्णांनी सर्वोच्च तत्त्वज्ञान

जगाला शिकवले. सर्व भूतांमध्ये समभावे विद्यमान असलेल्या परब्रह्माला जो पाहतो, विनाशी वस्तूत अविनाशी परमात्म्याला जो पाहतो, त्यालाच खरोखर दिसत असते असे भगवान म्हणतात. कारण ईश्वराला सर्वत्र आणि समभाव अवस्थेत असलेला पाहून तो आत्म्याच्या द्वारे परमगती प्राप्त करून घेतो. थोडक्यात सर्व भूतांविषयी समदृष्टी हेच वेदान्ताच्या आणि भगवद्गीतेच्या नीतिशास्त्राचे सार होय, असे विवेकानंदांना वाटते. कृष्णाच्या शिकवणुकीचे हेच सार होय.

कर्मासाठी कर्म, प्रेमासाठी प्रेम आणि कर्तव्यासाठी कर्तव्य हाच कृष्णाचा संदेश आहे.

कृष्णाच्या व्यक्तिमत्त्वाची दोन महत्त्वाची अंगे आहेत. योद्धा कृष्ण आणि दिव्यप्रेमाचा आविष्कार जगणारा कृष्ण. त्यापैकी योद्धा कृष्ण म्हणून कृष्णाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा अभ्यास सर्व विद्यार्थ्यांनी केला पाहिजे आणि तोच आदर्श सर्व विद्यार्थ्यांपुढे असला पाहिजे असे विवेकानंदांना वाटते. कारण कृष्णाचे प्रेम हे दिव्यप्रेम आहे. ज्यांची हृदये वासनेने लिडबिडलेली असतात, त्यांना कृष्णाचे हे प्रेम समजणारही नाही आणि आचरताही येणार नाही. म्हणून योद्धा कृष्णाचे जीवन विद्यार्थ्यांच्या पुढे सदैव असले पाहिजे.

वृंदावनातील कृष्णाचे चरित्र आता बाजूला ठेवा आणि सिंहाप्रमाणे भगवद्गीतेची गर्जना करणाऱ्या कृष्णाची पूजा सर्वदूर पसरवू द्या. भारताच्या सध्याच्या परिस्थितीत गोपींच्या सहवासात बासरी वाजवणाऱ्या कृष्णाच्या प्रतिमेने फरक पडणार नाही. ज्याच्या शरीरात आपादमस्तक सामर्थ्याची अमोघ ज्वाला धगधगीत पेटलेली आहे अशा नायकाचा आदर्श जगाला देण्याची आज नितांत आवश्यकता आहे. मानवी आयुष्याला वळण देणाऱ्या योध्द्या कृष्णाचेच चरित्र आज आपण जगाला सांगितले पाहिजे.

विवेकानंदांच्या मते राधाकृष्णाचे अशारीरिक प्रेम अपरिपक्व अशा तरुण मनाला समजणे शक्य नाही. दिव्य प्रेम हे सर्व इंद्रियांच्या पलीकडे असते. कारण मन अशा स्वरूपाचे प्रेम समजून घेण्यास समर्थ नसते. त्यामुळे योद्धा कृष्ण आणि योगी कृष्ण हीच कृष्णाची रूपे आज जगाला सांगितली पाहिजेत. श्रीकृष्ण व राधा यांच्या दैवी प्रेमासंबंधी सांगण्याची काहीच जरूरी नाही. श्रीकृष्ण व राधा यांच्या दैवी प्रेमाच्या कथा तरूण मनाच्या दृष्टीने उपयोगी नाहीत हे ध्यानात ठेवा.

'गीतेच्या द्वारें श्रीकृष्णांनी दिलेल्या शिकवणुकीला उभ्या जगांत तोड नाही. इतकी थोर, इतकी उदात्त शिकवण जगांत आणखी दुसरी नाही.

हनूमंताचा आदर्श – भक्ती, शक्ती, नीती, मती आणि श्रद्धा यांचा अपूर्व संगम हनूमंताच्या व्यक्तिमत्त्वात झाला आहे. त्याचे विशुद्ध चारित्र्य सर्व विद्यार्थ्यांसाठी मूर्तीमंत आदर्शच आहे.

'महावीर हनुमंताचें चरित्र तुम्हीं डोळ्यांसमोर आदर्श म्हणून ठेवावयास हवें. रामाची आज्ञा पालन करण्यासाठी तो सागरहि उल्लंघून गेला. जगण्या-मरण्याकडे दृष्टी नाही- महाजितेंद्रिय, महाबुद्धिमान. दास्यभावाच्या या थोर आदर्शानुसारच तुम्हीं आपलीं जीवनें घडवावयास हवींत. म्हणून विवेकानंदांनी हनूमानाला महावीर म्हटले आहे. महावीर म्हणजे प्रचंड योद्धा. प्रचंड शक्तीचा स्रोत असलेला महामानव. स्थिर भक्तीशिवाय आणि श्रद्धेशिवाय असे सामर्थ्य निर्माण होत नाही असे विवेकानंदांना वाटते आणि श्रद्धेशिवाय जर सामर्थ्य असेलच तर ते नेहमी विघातक आणि विश्वाच्या दृष्टीने इजा करणारेच असते. म्हणूनच सामर्थ्य आणि श्रद्धेची उत्तम संगत असलेला हनूमान हाच विद्यार्थ्यांना पूजास्थान असला पाहिजे.

भारतीय स्त्रीचा आदर्श- सीता – आपल्या सर्वच लेखनातून विवेकानंदांनी सीतेविषयी अत्यंत गौरवाने लिहिले आहे. अध्यात्म, त्याग, स्वयंशासन, सहनशीलता आणि पातिव्रत्य यांचा मूर्तिमंत आविष्कार

म्हणजेच सीता होय. सीतेमुळे पातिव्रत्याचा गौरव झाला. सीता म्हणजे मूर्तिमंत पावित्र्यच.

'भारतीयांच्या दृष्टीने जें कांही शुभ, जें कांही शुद्ध आणि जें कांही पुण्यमय आहे, त्या साऱ्याचा आम्हांला सीता या शब्दाने बोध होत असतो. नारीमधील ज्या नारीजनोचित भावांविषयी आम्ही श्रद्धाभक्ति आणि आदर बाळगीत असतों, त्या सर्व भावांची सीता ही आम्हांला द्योतक वाटते.

'सीतेबद्दल काय बोलावे? जगातील सर्व साहित्य जरी तुम्हीं धुंडाळलेत किंवा भविष्यातील सर्व साहित्याचा तुम्हीं ठाव घेतलात तरी तुम्हाला दुसरी सीता सापडणार नाही. भारतीय स्त्रीत्वाचा आदर्श म्हणजे सीता.

सीता ही राष्ट्रदेवता आहे. सीतेप्रमाणेच मीराबाई, अहिल्याबाई, खना आणि लीलावती या स्त्रियांचे आदर्शही विवेकानंदांच्या मते भारतीय मुलींना प्रेरणामय ठरतील. मीराबाई म्हणजे शुद्ध भक्ती आणि दैवी प्रेमाची पुतळी, अहिल्याबाई म्हणजे औदार्य आणि कर्तव्य. धैर्य आणि त्याग कसा करावा त्याचे सर्वोच्च उदाहरण खनाच्या आयुष्यात पहावयास मिळते. तर लीलावतीचा निश्चय अतुलनीय आहे.

उ) मानवजातीच्या एकात्मतेचा उद्घोष हाच संतांचा जीवनमंत्र – तरुणांनी संतांची चरित्रे आदर्श म्हणून आचरावीत आणि संतांच्या चरित्रातून धडा घेऊन मुलांनी आणि तरुणांनी स्वत:ची व्यक्तिमत्त्वे उंच करावीत असे विवेकानंदांना वाटते.

'श्रीचैतन्यांचें विशाल हृदय, भूतमात्रांविषयी त्यांच्या ठायीं असलेली प्रेमभावना व दयाबुद्धि त्यांच्या हृदयांत वास करीत असलेली ईश्वराविषयीची ज्वलन्त भक्ति, या सगळ्या गोष्टींचा तुम्हीं अंगिकार करावा.'

तुलसीदास, कबीर, नानक आणि अन्य महान संतांची चरित्रे जाणीवपूर्वक लिहिली जावीत आणि त्यांचे सखोल अध्ययन भारतीय विद्यार्थ्यांनी करावे असा विवेकानंदांचा आग्रह आहे.

ऊ) संघगायनाचे सामर्थ्य – विवेकानंद हे स्वत: एक उत्तम गायक होते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्त्व घडविण्यात संगीताचा केवढा मोठा वाटा असतो याचे त्यांना पूर्ण ज्ञान आहे. परंतु भावनेला आवाहन करणाऱ्या संगीतापेक्षा वीररस जागृत करणाऱ्या समर्थ अशा संघगायनावर त्यांचा भर आहे.

'दुंदभी, नगारे आता काय हिंदुस्थानात तयारच होत नाहीत? भेऱ्या, तुताऱ्या भारतात काय मिळणेच बंद झाले आहे? या साऱ्यांचा घनगंभीर ध्वनी पोरांच्या कानांवर आदळू द्या. अगदी लहानपणापासून नाजूक वाद्ये ऐकून ऐकून अन् नाजूक संकीर्तने कानी पडून पडून सारा देश अगदी बायकी होऊन गेला आहे. यापरता अधिक अध:पात तो कोणता? या अधःपाताचे चित्र रंगविताना कविकल्पनेला सुद्धा हार मानावी लागेल. डमरू, शिंगे वगैरे वाजायला हवीत, नगाऱ्यातून ब्रह्मरूद्रतालाचा दुंदुभिनाद दुमदुमायला हवा. 'जय बजरंग, जय बजरंग' या जयघोषाने व 'हर हर ॐ ॐ' या गर्जनेने दशदिशा प्रकंपित करून टाकावयास हव्यात. माणसाच्या कोमल वृत्तींना चाळवणारे संगीत आता काही काळ बंद करावयास हवे. ख्याल टप्पा बंद करून लोकांत ध्रुपद गाण्याची आवड निर्माण करावयास हवी. वैदिक छंदांच्या घनगंभीर नादाने साऱ्या देशात प्राणसंचार करावयास हवा. साऱ्याच गोष्टींत वीरत्वाचा कठोर मर्दानीपणा आणावयास हवा. या आदर्शांचे अनुसरण केल्यानेच लोकांचे, देशाचे कल्याण होईल.'

'संगीत ही सर्वश्रेष्ठ कला होय आणि ज्यांना तें समजतें त्यांच्या दृष्टीने संगीत ही सर्वश्रेष्ठ उपासना आहे.'

ए) कला - अभ्यासक्रमाचे अनिवार्य अंग – भारतीय कलांविषयी बोलताना विवेकानंद म्हणाले होते, 'नाट्य व संगीत हीं दोन्ही खरोखर धर्मच होत.'

'आदर्श अभिव्यक्त करणें हें भारतीय कलेचें रहस्य

होय. कला म्हणजे सौंदर्याची अभिव्यक्ती होय.

कला ही नेहमीच सर्जनशील आणि विधायक असते. त्यामुळे कलेवर प्रेम करणारा मनुष्य कधीही विघातक कृत्य करणार नाही.

ऐ) धार्मिक शिक्षणाचे अविभाज्य अंग म्हणजे योग – यम आणि नियम यांचा सराव आणि अभ्यास विद्यार्थ्यांनी करावा असे विवेकानंदांचे सांगणे आहे. यम म्हणजे जणू वैश्विक नीतिमत्तेच्या आज्ञाच आहेत. या आज्ञांना स्थलकालाचे किंवा धर्म, जाती पंथांचे बंधन नाही. अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य आणि अपरिग्रह हे पाच यम असून त्यांनाच महाव्रते असे म्हटले आहे.

आत्मशुद्धीच्या व्रताला नियम असे म्हणतात. शुचिता, संतोष, तप, स्वाध्याय आणि ईश्वरप्रणिधान असे पाच नियम आहेत.

शुचिता दोन प्रकारची असते. बाह्य आणि आंतर. दोन्हींची शुद्धता होणे आवश्यक आहे. बाह्य शुद्धता याचा अर्थ परिसर, शरीर यांची शुद्धता व चांगल्या सवयींचा अभ्यास आणि काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद आणि मत्सर या सहा षड्रिपूंचे समूळ उच्चाटन म्हणजेच आंतरिक शुचिता होय.

विवेकानंदांचे धार्मिक शिक्षणासंदर्भातील जे सविस्तर विचार आपण पाहिले त्यातील महत्त्वाचे मुद्दे असे आहेत–

१) मूल्यांच्या शिक्षणालाच मानवी इतिहासात वेगवेगळ्या कालखंडात चारित्र्याचे शिक्षण, नैतिक शिक्षण, धार्मिक शिक्षण अशी नावे मिळाली आहेत.

२) पाश्चिमात्य देशात धार्मिक शिक्षण हे एकूण शिक्षणप्रक्रियेचे एक अंग आहे. याउलट भारतीय शिक्षणाचा गाभाच धर्म आहे.

३) विवेकानंदांच्या मते सर्वसमावेशकता आणि समन्वयात्मक भूमिका यात हिंदू धर्माचे सार आहे. इतर धर्मांविषयी आदर आणि सद्भाव हे हिंदू धर्माचे खास वैशिष्ट्य होय.

४) हिंदू धर्माची धार्मिक समन्वयाची पद्धती प्रामुख्याने लोकशाही पद्धतीची आहे.

५) सहिष्णुतेद्वारे हिंदू धर्म इतर धर्मांची मतप्रणाली स्वीकारतो आणि म्हणूनच तो विश्वधर्म होण्याच्या योग्यतेचा आहे.

६) असा विश्वधर्म गाभा असलेल्या शिक्षणात अवघ्या मानव जातीला एकत्र बांधण्याचे आणि एकात्म भाव निर्माण करण्याचे सामर्थ्य प्राप्त होईल.

७) आत्मसाक्षात्कार, श्रद्धा, सत्य, निर्भयता, नीतिमत्ता, हृदयाचे विकसन, शारीरिक सामर्थ्य आणि चारित्र्यसंपन्नता ही धार्मिक शिक्षणाची सर्वाधिक महत्त्वाची अंगे आहेत.

८) अभ्यासक्रमाच्या आशयाबाबत विवेकानंदांनी वेद, उपनिषदे, गीता, रामायण, महाभारत, थोर स्त्री-पुरुषांची चरित्रे, (उदा. प्रभु रामचंद्र, भगवान श्रीकृष्ण, हनुमान, सीता, मीराबाई, अहिल्याबाई इत्यादी) परोपकारी व धार्मिक वृत्तीच्या चैतन्य, कबीर, दादु, नानक यासारख्या संतांच्या चरित्रांचा आणि शिकवणुकींचा सखोल अभ्यास, संघगायन आणि भक्तिसंगीत, विविध कला यांचा पुरस्कार केला आहे आणि पद्धतीसाठी ते यम, नियम, एकाग्रता आणि ध्यान यावर म्हणजेच पर्यायाने राजयोगावर भर देतात.

* * *

A nation is advanced in proportion to education and intelligence spread among the masses.'

- Swami Vivekananda

कीर्तनाची विटंबना थांबवा!

– गुरुदेव

भारताची भूमी निर्मळ भावनेची आणि श्रद्धेची आहे. निर्मळ भाव आणि अभंग निष्ठा यांच्या समन्वयातून भारताच्या भूमीत अनेक सात्त्विक प्रवाह निर्माण झाले. या सात्त्विक प्रवाहांनी, भक्तिपंथांनी भारताचे सांस्कृतिक जीवन समृद्ध केले. गाणपत्य, नाथ, दत्त, निर्गुण, शैव, वैष्णव, वारकरी, रामदासी, पाञ्चरात्र, रामावत, वीरशैव, वल्लभ, चैतन्य, निम्बार्क, रामानुज, मध्व इत्यादी अनेक संप्रदायांनी, पंथांनी भक्तीची, सदाचाराची, सहिष्णुतेची एक प्रचंड लाट या भूमीत निर्माण केली. त्या लाटेचे महासागरात रूपांतर झाले. भारतात आज पन्नास-पाऊणशे संप्रदाय असे आहेत की ज्यांना कोट्यवधी अनुयायी तर आहेतच, परंतु समाजाचे सत्त्व रहावे म्हणून हे सर्व संप्रदाय समाजात सद्गुणांच्या रोपणासाठी नित्य कार्यरत आहेत. भारताच्या सांस्कृतिक परंपरेत ज्यांचे महान योगदान झाले आहे त्यात महाराष्ट्रातील संप्रदायांची, पंथांची कामगिरी पारमार्थिकदृष्ट्या फारच विलक्षण आणि ऐतिहासिकदृष्ट्या श्रेष्ठ आहे.

महाराष्ट्रातील सर्व संप्रदायांमध्ये संख्येने नि:संशय मोठा, प्रधान आणि अत्यंत लोकप्रिय असलेला असा वारकरी संप्रदाय हा महाराष्ट्र संस्कृतीचा अविभाज्य घटक बनला आहे. कर्नाटकात आणि काही अंशी आन्ध्र प्रदेशातही प्रचलित असलेल्या या संप्रदायालाच भागवत धर्म वा माळकरी पंथ असेही म्हणतात.

वारकरी संप्रदाय असे नाव धारण केलेल्या या भक्तिपंथाचे मूळ स्वरूप हिंदू किंवा वैदिक धर्माचेच तत्त्वज्ञान प्रतिपादन करणारे आहे.

वारकरी संप्रदायाचे भाग्य असे की ज्ञानदेवांसारख्या विभूतिमत्वाने याच भागवत धर्माला शिरोधार्य केले. नामदेव महाराजांनी वारकरी संप्रदायाची ध्वजा गंगा-सिंधूच्या खोऱ्यात नाचविली. एकनाथांसारखे क्रांतदर्शी महात्मे या संप्रदायाला लाभले. समाजातील जातिभेद नाहीसे व्हावेत म्हणून नाथांनी जी क्रांती केली त्याला तोड नाही. आपल्या अभ्यासाने, चिकाटीने आणि श्रद्धेने नराचा नारायण होता येते हे तुकारामांनी देहूसारख्या लहान गावात राहूनही सिद्ध केले. समर्थ रामदासही विठ्ठलाचे परमभक्त होते आणि देह थकेतोपर्यंत पंढरीची वारी करत होते. परंतु रामदासी संप्रदायाच्या माध्यमातून त्यांनी धर्मकारण आणि राष्ट्रकारण यांचा अभूतपूर्व समन्वय घडविला. वारकरी संप्रदायाला फार फार उत्तुंग कर्तृत्वाचे संत परंपरेने लाभले. परिणामी वारकरी संप्रदायाची लोकप्रियता शिगेला पोहोचली.

वारकरी संप्रदायाने गृहस्थाश्रमी माणसाला आत्मोद्धाराचा अत्यंत सुलभ मार्ग दाखविला. देहदंड न देता, कोणतीही कठोर उपासना न करता परमेश्वराला आत्मसात करण्याचा मध्यम मार्ग वारकरी संप्रदायाने स्वीकारला. ज्ञानदेव महाराज आणि त्यांची भावंडे नाथपंथी होती. एकनाथ महाराज नाथ आणि दत्त सांप्रदायिक होते. शिवाय त्यांच्या घराण्यात सूर्याची उपासना होतीच. समर्थ रामदासांच्या घराण्यातसुद्धा सूर्योपासना असल्याचे इतिहास सांगतो. असे असूनही या सर्वांना वारकरी संप्रदायाला आलिंगन द्यावेसे वाटले. यातच त्या पंथाची थोरवी नि:संशय प्रस्थापित होते. अन्य कोणताही मार्ग न स्वीकारता सामान्यजनांच्या उद्धाराचा भक्तियुक्त मध्यम मार्ग प्रापंचिकांसाठी हितकारक आहे, हे सर्व संतांनी जाणलेले होते. वारकरी संप्रदायाची

प्रकृती समन्वयात्मक असल्यामुळेच वारकरी संप्रदाय रुजला, वाढला आणि लोकप्रियतेच्या कळसाला जाऊन पोहोचला. वारकरी संप्रदाय हा महाराष्ट्रातील असला तरी त्याचे स्वरूप विश्वात्मक भावाचे आहे. कारण वारकरी संप्रदायाची बैठक अद्वैत तत्त्वज्ञानाची आहे. वारकरी संप्रदाय म्हणजेच भागवत धर्म असून त्याला माळकरी पंथ वा विठोबाचा पंथ असेही संबोधले जाते. ('वेगी विठोबाचा पंथ धरा ।' - संत नामदेव)

वारकरी संप्रदाय हा जरी भक्तिप्रधान असला तरी निःसंशय अद्वैतमताचा पुरस्कर्ता आहे.

वारकरी संप्रदायाला 'भागवत संप्रदाय' असेही म्हणतात. याचे मुख्य कारण हा वैष्णव संप्रदाय आहे. या पंथाचे उपास्य दैवत पांडुरंग हा श्रीकृष्णाचे बालरूप आहे.

द्वारकाधीश श्रीकृष्णपरमात्म्याचे बालरूप हे उपास्य दैवत असल्यामुळे हा वैष्णव संप्रदाय आहे. अर्थात श्रीहरीच्या लीला ज्यात वर्णन केल्या आहेत, तो द्वादशस्कंधी भागवतग्रंथ भगवद्गीतेप्रमाणेच वारकरी पंथाला पूज्य आहे.

'गीता भागवत करिती श्रवण ।
आणीक चिंतन विठोबाचें ॥'

वारी करणारा भक्त तुळशीची माळ आपल्या गळ्यात आजन्म घालतो. त्यामुळे हा संप्रदाय 'माळकरी पंथ' असाही ओळखला जातो. पंढरीची नित्य वारी, गळ्यात धारण केलेली तुळशीची माळ, संप्रदायाला प्रमाण असलेल्या ग्रंथांचे नित्य वाचन आणि पठण, नामस्मरण आणि नामसंकीर्तन यांचे अखंड सेवन, पंढरीश हेच हृदयात स्थित झालेले दैवत आणि सहिष्णुतायुक्त सदाचार ही वारकऱ्यांची आणि वारकरी संप्रदायाचीही व्यवच्छेदक लक्षणे म्हणावी लागतील.

आषाढी, कार्तिकी, चैत्री आणि माघी अशा पंढरपूरच्या चार प्रमुख वाऱ्या होत. त्यापैकी 'आषाढी वारी' वारकऱ्यांना विशेष करून प्रिय आहे.

पंढरीची वारी ही देवाची वारी तर आळंदीची वारी ही संतांची वारी होय.

पंढरी व आळंदीच्या वारीप्रमाणेच देहू, पैठण, त्र्यंबकेश्वर, सासवड, एदलाबाद, तेर, अरणभेंडी, परळी, लऊळ, पुणतांबे, ओतूर, शिऊर, पिंपळनेर इत्यादी वारकरी संप्रदायाच्या तुकोबा, एकनाथादी संतांच्या पुण्यक्षेत्री त्या त्या संतांच्या पुण्यतिथीस नियमाने जाणारे वारकरी आहेत.

वारकऱ्यांचे आराध्य दैवत ज्या क्षेत्रात उभे आहे ते पंढरपूर म्हणजे वारकऱ्यांच्या दृष्टीने साक्षात भूवैकुंठच आहे.

सर्व संतांना वैकुंठाहून पंढरी श्रेष्ठ वाटते. सर्व संतांच्या दृष्टीने पंढरी म्हणजे सर्वश्रेष्ठ तीर्थस्थान आहे.

सर्व संतांचा केवळ आत्मा असलेला विठ्ठल हा पंढरीमध्ये पुंडलिक महामुनीच्या कृपेने उभा राहिला आहे. विठ्ठल आणि पांडुरंग या दोन्ही नावांनी सर्व वारकरी अत्यंत प्रेमाने आणि जिव्हाळ्याने संबोधतात.

वारकरी संप्रदाय अद्वैती असल्यामुळे अद्वैत तत्त्वज्ञानाचे निरूपण असलेले सर्व ग्रंथ वारकऱ्यांना शिरोधार्य आहेत. त्यातही गीता आणि भागवत हे दोन्ही ग्रंथ वारकऱ्यांच्या नित्य पठणात असतात. वेद, उपनिषदे, रामायण, महाभारत इत्यादी श्रेष्ठ ग्रंथ वारकऱ्यांना पवित्र आहेत. याशिवाय ज्ञानेश्वरी, हरिपाठाचे अभंग व ज्ञानदेवांचे अन्य सर्व ग्रंथ, नामदेवांचा 'अभंगगाथा', एकनाथांचे 'एकनाथी भागवत' म्हणजेच भागवताच्या एकादश स्कंधावरील टीका, नाथांचेच 'भावार्थ रामायण', तुकारामांचा 'अभंगगाथा' आणि या सर्वांच्या जोडीला वारकरी संप्रदायाच्या सर्व संतांची अभंग रचना वारकऱ्यांना प्रमाण आहे. निवृत्तिनाथ ते निळोबा अशी वारकरी परंपरा आहे. त्या सर्व संतांची अभंगसंपदा सर्व वारकऱ्यांना अत्यंत प्रिय आहे. आपल्या ग्रंथांतून सर्व संतांनी अद्वैत तत्त्वज्ञानच सांगितले आहे.

अद्वैताचे प्रतिपादन करणारे हे सर्व ग्रंथ अध्यात्मशास्त्र होत!

अध्यात्मशास्त्राचा प्रतिपाद्य विषय श्रेयस आहे. श्रेयस म्हणजे आत्मकल्याण. कर्मविपाकाचा अर्थ न समजलेले आणि पुनर्जन्मावर विश्वास नसलेले

भोगासक्त लोक प्रेयस मागतात. शहाणे मात्र श्रेयस मागतात.

कामनांची पूर्ती आणि सुखाची तृप्ती ही मानवाची स्वाभाविक प्रवृत्ती आहे. परंतु इंद्रियाधिष्ठित सुखे व त्यापासून लाभणारी तृप्ती दोन्हीही क्षणभंगुर असल्याचा प्रत्यय, मानवाला वारंवार येतो. या क्षणभंगुरतेच्या अतीत होऊन शाश्वत सुखाचा शोध घेणे, हे ज्ञानी माणसाच्या दृष्टीने स्वाभाविकच आहे. वैदिक काळातील ऋषि-मुनींपासून आधुनिक काळातील संतांपर्यंत सर्वांनी शाश्वताचाच शोध घेतला आहे. जे क्षणभंगुर वा अल्प ते नाशवंत वा दु:खदायक आहे. आणि जे अक्षय, अजर तेच अमृत वा शाश्वत सुख आहे. **अध्ययनातून लाभलेली शास्त्रप्रचिती आणि उपदेशातून आलेली गुरुप्रचिती यांच्या समन्वयातून शेवटी आत्मप्रचिती येते.** हा आत्मानुभवच शाश्वत सुख प्राप्त करून देतो. या आत्मप्रचितीप्रत नेणारी जी साधने आहेत त्यात भक्तियोगाचे स्थान अनन्य आहे. म्हणून भागवत म्हणते, 'अकाम: सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधी: । तीव्रेण भक्तियोगेन यजेत पुरुषं परम्॥' भक्तीचे सर्वश्रेष्ठ आचार्य देवर्षी नारद होत. त्यांनी अन्य मार्गांपेक्षा भक्ती श्रेष्ठ असल्याचे नि:संदिग्धपणे घोषित केले आहे, 'सा तु कर्मज्ञानयोगेभ्य: अपि अधिकतरा ।' (ना.भ.सू. २५).

असा विशेष भक्तिमार्ग नवविधा स्वरूपाचा आहे. 'श्रवणं कीर्तनं विष्णो: स्मरणं पादसेवनं । अर्चनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ।' (भाग. ७.५.२३). श्रवण, कीर्तन, स्मरण, पादसेवन, अर्चन, वंदन, दास्य, सख्य, आत्मनिवेदन या प्रल्हादाने सांगितलेल्या नवविधा भक्तींपैकी वारकरी संप्रदायामध्ये पहिल्या तीन प्रकारच्या भक्तीला विशेष प्राधान्य दिले आहे.

वारकरी संप्रदायाला 'भागवत धर्म' म्हटले जाते. म्हणजेच वारकरी संप्रदाय वैष्णव परंपरेतील आहे. परंतु वारकरी संप्रदायाचे वैशिष्ट्य असे की वारकरी संतांनी शंकर-विष्णू यांचा, पर्यायाने शैव-वैष्णवांचा समन्वय घडविला.

ज्ञानदेवांच्या पंढरीप्रेमामागे हे गौप्य आहे. ज्याच्याठायी शिव-विष्णू संगम झाला आहे, तो पांडुरंग पंढरीत उभा आहे, 'रूप पाहतां तरी डोळसुं। सुंदर पाहतां गोपवेषु । महिमा वर्णितां महेशु । जेणें मस्तकी वंदिला॥' (ज्ञा. गा. ६९).

श्रीविठ्ठल हे हरिहर ऐक्याचे प्रतीक आहे. विठ्ठल म्हणजे विष्णू आणि त्याच्या मस्तकावर प्रत्यक्ष शिव आहे. 'हरिहरां भेद । नका करूं अनुवाद ।' (ए. गा. १००२) असा नाथांचा उपदेश याचसाठी आहे.

'विठोने शिरी वाहिला देवराणा' (म. श्लो. ८४) असे सांगताना समर्थ रामदासांनी माउलींच्याच आवडीचे दृढीकरण केले आहे. तुकारामांनीही शिव-विष्णू एकरूप असून भेद केवळ एका वेलांटीचा (हरि-हर) असल्याचे म्हटले आहे. 'हरिहरां भेद । नाही, करुं नये वाद ॥' (श्री. तु. अ. गा. १२४) समर्थ रामदासांनी 'रामकृपाकर विठ्ठल साकार' असे सांगून हा समन्वय अधिकच व्यापक केला.

तात्पर्य, शैव-वैष्णव सामंजस्याचे प्रतीक म्हणजे वारकरी संप्रदाय होय.

वैष्णवांच्या नवविधा भक्तीप्रमाणेच (भाग. ७.५.२३-२४) शैवांच्या 'श्रीशिवभक्तविलास:' (स्क. पु.) मध्ये नवविधा भक्ती आली आहे–

'पुराणश्रवणं शम्भोर्नामसङ्कीर्तन तथा ।
ध्यानं तद्दर्शनं तस्य पूजनं तन्नमस्क्रिया ।
तद्दास्यं तस्य सख्यं च तस्मिन्नामार्पणं तथा ।
एवं नवविधा भक्तिरुत्तरोत्तरमुत्तमा ॥'
(श्री. वि. १.४१-४२)

कीर्तनाचे महत्त्व – तथापि वैष्णव संप्रदायात नवविधा भक्तीतही (नाम) स्मरण व कीर्तन यावर विशेष भर आहे.

प्रत्येक वारकऱ्याच्या अंत:करणात कीर्तन सादर करण्याची तीव्र आस असते.

परंतु कीर्तन करणे म्हणजे कुणा येऱ्यागबाळ्याचे काम नव्हे. कीर्तनात दशकलांचा संगम आहे. या दहा कला ज्याला आत्मसात असतात व अशा

दशकलांचा संगम ज्याच्या ठायी असतो त्यालाच कीर्तनकार म्हणता येते.

कीर्तनाची पहिली कला म्हणजे काव्याची. कीर्तनाची दुसरी कला वाद्यवादनाची होय. कीर्तनाची तिसरी कला नृत्याची. कीर्तनाची चौथी कला नाट्याची आहे. कीर्तनाची पाचवी व फार महत्त्वाची कला म्हणजे गायनाची होय. कीर्तनाची सहावी कला म्हणजे तालज्ञान. कीर्तनाची सातवी कला म्हणजे चोख पाठांतर! कीर्तनाची आठवी कला म्हणजे अमोघ वक्तृत्व. कीर्तनाची नववी कला म्हणजे विदेशी व देशी भाषांचे ज्ञान-विज्ञान होय. कीर्तनाची दहावी कला वैनायिकी विद्याज्ञान अर्थात विनय व शिष्टाचार यांचे ज्ञान.

या दहाही कला नारदांना पूर्णत: अवगत होत्या. म्हणूनच कीर्तनकाराच्या बैठकीला 'नारदांची गादी' असे संबोधले जाते.

तात्पर्य बहुश्रुतता, उदंड पाठांतर, परमेश्वरावर नितांत श्रद्धा, नवनवोन्मेषशालिनी प्रतिभेचा हव्यास, हरिकीर्तनाची अंत:करणापासून गोडी व परमेश्वराच्या गुणसंकीर्तनाची सदैव उत्कंठा ही कीर्तनकाराची आवश्यक गुणसंपदा वा पूर्वतयारी होय. कीर्तनातून ही गुणसंपदा त्याचा स्थायीभाव बनत जाते. कीर्तनकार बहुश्रुत असल्याशिवाय त्याच्या हातून चांगले कीर्तन होणे शक्यच नाही.

कलियुगात जी परमार्थ साधने आहेत त्यापैकी ईश्वरप्राप्तीचे सर्वश्रेष्ठ साधन म्हणून कीर्तनभक्तीचा गौरव भागवतपुराणाने केला आहे. प्रत्यक्ष भगवंताला कीर्तन आवडते व भगवंतच कीर्तनाचा गौरव गातात. यातच कीर्तनाची सर्व थोरवी आली.

खरा कीर्तनकार मत्सररहित, सज्जनप्रिय व चतुरंग जाणणारा असतो. ज्ञान, विज्ञान, कला व लोकसंग्रह यांच्या समुच्चयाला चतुरंग असे म्हणतात. परब्रह्माची वा ईश्वराची यथार्थ अनुभूती देणारे ते ज्ञान, व्यवहारात उपयोगी पडणारे ते विज्ञान; साहित्य, संगीत, नाट्य, नृत्य इत्यादींचा संगम म्हणजे कला; व समाजसंघटन व त्याद्वारे राष्ट्रनिर्मिती म्हणजे लोकसंग्रह होय. हे सगळे कीर्तनातून प्रकट झाले पाहिजे.

कीर्तनाची मर्यादा – वारकरी संप्रदायात कीर्तनाला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. भगवद्गीतेत नवव्या अध्यायात 'सततं कीर्तयन्तो मां' या श्लोकात भगवंतांनी कीर्तनाच्या माध्यमातून दृढव्रत चालवणाऱ्या भक्तांचा गौरव केला आहे.

त्यावरील माउलींचे अलौकिक भाष्य सर्व वारकऱ्यांचे हृदय झाले आहे.

महाराष्ट्राचे पंचप्राण म्हणून ओळखले जाणारे ज्ञानदेव, नामदेव, एकनाथ, तुकाराम आणि रामदास हे सर्वचजण उत्तम कीर्तनकार होते. नाथ थोर प्रवचनकार तसेच उत्तम कीर्तनकारही होते. अंत:करणाला परम समाधान देणारे हरिकीर्तन म्हणजे नाथांच्या वचनाप्रमाणे भक्तीचा राजमार्गच होय. 'हा भक्ति-राजमार्ग पूर्ण । ये मार्गी स्वयें रक्षण चक्रपाणि कर्ता ।' (ए. भा. २.५४३) कर्मयोग, ज्ञानयोग आणि राजयोगाच्या तुलनेत भक्तियोग हा राजमार्गच आहे असे नाथांचे सांगणे आहे.

कलियुगीं सुगम साधन ।
न लगे योग याग त्याग दान । (ए. भा. ७.६४६)

समाजातील प्रत्येकाला मुक्तीचा मार्ग दाखविणारे हे कीर्तन मात्र परमसात्त्विकच असले पाहिजे अशी मर्यादा संतांनी आखून दिली आहे. कीर्तन कसे असावे आणि कीर्तन कसे करावे याचा एक आदर्श वस्तुपाठ नाथांनी आपल्या एका अभंगात लालित्यपूर्ण शब्दकळेने रेखाटला आहे,

सगुण चरित्रें परम पवित्रें सादर वर्णावी ।
सज्जनवृंदें मनोभावें आधीं वंदावीं ।।१।।
संतसंगें अंतरंगें नाम बोलावें ।
कीर्तनरंगीं देवा सन्निध सुखें डोलावें ।।२।।
भक्तिज्ञानाविरहित गोष्टी इतरां न कराव्या ।
प्रेमभरें वैराग्याच्या युक्ति विवराव्या ।।३।।
जेणें करुनी मूर्ति ठसावी अंतरीं श्रीहरीची ।
ऐशी कीर्तनमर्यादा आहे संतांच्या घरची ।।४।।
अद्वय भजनें अखंड स्मरणें वाजवी करटाळी ।

एका जनार्दनीं मुक्त होय तत्काळीं ।।५।।
(श्री. स. सं. गा. २.१६७५)

'परम पवित्र असलेली सगुणचरित्रे सज्जनवृंदांना मनोभावे वंदन करून कीर्तनात सादर वर्णावीत. कीर्तनाचा विषय भक्ती आणि ज्ञानाचा असावा. त्याला वैराग्याचा आणि स्वार्थत्यागाचा पाया असावा. कीर्तनकाराच्या आणि श्रोत्यांच्या अंत:करणात श्रीहरीची मूर्ती आनंदाने ठसावी. संतांच्या संगतीत आनंदाने नामस्मरण करावे आणि प्रत्यक्ष पांडुरंगाच्या कृपेने अद्वैताचा अपूर्व अनुभव घेत चारी मुक्ती साधाव्यात, अशी संतांच्या घरची कीर्तनमर्यादा नाथांनी आत्मानुभूतीने सांगितली आहे.'

कीर्तनें स्वधर्मु वाढे ।
कीर्तनें स्वधर्मु जोडे ।
कीर्तने परब्रह्म आतुडे ।
मुक्ति कीर्तनापुढें लाजोनि जाय ।।
कीर्तनानंदें चारी मुक्ति ।
हरिभक्तांतें वरूं येती ।
भक्त त्यांतें उपेक्षिती ।
तरी पायां लागती दास्यत्वें ।।
(ए. भा. ५.४१८, ४१९)

असा कीर्तनाचा पारमार्थिक लाभही नाथांनी सांगितला आहे.

आज मात्र मर्यादाभंग – दुर्दैवाने महाराष्ट्रात आज मात्र कीर्तनाची ही मर्यादा सांभाळली जात नाही, असे दिसते. महाराष्ट्रात नारदीय व वारकरी कीर्तन-निरूपण अत्यंत लोकप्रिय आहे. 'सगुणकथा या नांव कीर्तन। अद्वैत म्हणिजे निरूपण। सगुण रक्षून निर्गुण। बोलत जावें।।' (दास. ४.२.२३). अशी कीर्तनाची नि:संदिग्ध व्याख्या समर्थांनी एका ओवीत केली आहे.

आज मात्र संतांनी घालून दिलेली लक्ष्मणरेषा पाळली जात नाही, असे दिसते. ह.भ.प. निजामपूरकर बुवा, ह. भ. प. कऱ्हाडकर बुवा इत्यादींनी नारदीय कीर्तनाला उंचीवर नेऊन ठेवले. ह. भ. प. वै. सोनुमामा दांडेकर, ह. भ. प. वै. धुंडा महाराज देगलूरकर अशा समर्थ कीर्तनकारांनी 'तरि कीर्तनाचेनि नटनाचे ।--' ही माउलींची प्रतिज्ञा आपल्या कीर्तनांतून सार्थ केली. प्रौढता, गंभीरता, अभ्यास, उत्तम दृष्टांत देण्याची हातोटी, विषयाची तर्कशुद्ध मांडणी सगळेच आदरणीय होते. 'कलियुगी नामस्मरणे । जड उद्धरणे कीर्तनी ।।' ही संतप्रतिज्ञा त्यांनी पुढे चालविली होती.

आज अशी बहुश्रुतता, अभ्यास राहिला नाही. वैदिक प्रस्थानत्रयी, पौराणिक प्रस्थानत्रयी आणि संतांची प्रस्थानत्रयी अभ्यासल्याविना आज कीर्तने केली जातात. अभंगाचा, कीर्तनाचा मूळ विषय टाकून पांचट विनोदातच कीर्तन संपते. अधिकाराविना भलत्या-सलत्या गोष्टीच सांगितल्या जातात. प्रबोधनापेक्षा प्रदर्शनावर भर दिला जातो. आत्मप्रचिती तर दूरच राहिली पण अभ्यासपूर्ण प्रतिपादनाऐवजी एकात्म भावच मोडणारे कीर्तन संपन्न होते. **त्यात 'आमचे-तुमचे' ही निघते.**

भक्तीचा आत्मा सदाचाराचा असतो. नीतीचा पाया नसेल तर भक्ती उन्मत्त होऊन समाजाचे अध:पतन करते. शक्तीत भक्ती नसेल तर शक्ती उद्धट होते. मतीला भक्तीचे हृदय नसेल तर मतीचे रूपांतर अहंकारात होते. प्रीतीला भक्तीचा पाया नसेल तर ती भोगवादाकडे वळते. तात्पर्य, एका भक्तीचा पाया नसला तर धर्माची अवघी अंगे निष्फळ होऊन जातात. समाजाची धारणा होण्याची प्रक्रिया त्यामुळे थांबते. माणुसकीचा दृष्टिकोन उरत नाही, संस्कृती टिकत नाही. एकूण अवघा धर्म हरवून जातो. भक्तीमार्गाचा गौरव सांगणारा भागवत संप्रदाय हा भागवत धर्म आहे.

आता अंतरंगातील भक्तीपेक्षा प्रसिद्धी महत्त्वाची वाटते. प्रतिपाद्य विषयाच्या ज्ञानापेक्षा समोरचा कॅमेरा सर्वोपरी वाटतो.

ज्ञान सांगतो जनासी ।
नाहीं अनुभव आपणासी ।।
कथा करितो देवाची ।
अंतरीं आशा बहु लोभाची ।।
किंवा
विद्या अल्प परी गर्वशिरोमणि ।
मजहुनी ज्ञानी कोण आहे ।।

असे म्हणताना तुकोबांनी नेमके वर्मावर बोट ठेवले आहे.

स्त्रियांनी कीर्तन करावे का? – वस्तुत: स्त्री वा पुरुष कोणीही असले तरी गुरुचरणाशी बसून, १२-१५ वर्षे सखोल अध्ययन करून, गुरूने अनुमती दिली तरच कीर्तन करावे! असा अभ्यास करण्यासाठी प्रपंचाची जबाबदारी टाळून, फेकून देऊन स्त्रीला स्वतंत्र वेळ कसा बरे देता येईल?

गीता आणि भागवत हे दोन्ही अलौकिक ग्रंथ वारकरी संप्रदायाला प्रमाण आहेत. गीतेने 'तस्मात् शास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्य व्यवस्थितौ' असा आदेशच दिला आहे. गृहिणीची वर्तनमर्यादा धर्मशास्त्राने अगोदरच निश्चित केली आहे! ती ओलांडून गृहिणी गावोगावी अनधिकाराने कीर्तन करू लागली, तर कुटुंब-समाज दोहोंचा विनाश होण्यास कितीसा वेळ लागेल?

आज दुर्दैवाने कीर्तन करणाऱ्या स्त्रिया ज्या प्रकाराची रंगभूषा, रंगरंगोटी करून उभ्या राहतात, ते पाहता कीर्तनाची यापेक्षा अधिक कुचेष्टा काय असू शकते? प्रापंचिक जबाबदाऱ्या उत्तम रीतीने पार पाडताना, घरी स्वान्त:सुखाय अभ्यासाला गृहिणीला घरची मंडळी प्रोत्साहनच देतील. संत एकनाथांच्या पत्नी गिरिजाबाई यांनी कधी अट्टाहासाने कीर्तन केले होते का? प्रपंच-परमार्थ समन्वयाचे सर्वांसाठी आदर्श म्हणजे नाथ-गिरिजाबाईच होत!

दुसरे उदाहरण म्हणजे नारदीय कीर्तनाचे! आज अशी कीर्तने करणाऱ्या काही स्त्रिया दोन आडनावे लावतात! हा काय प्रकार आहे? या प्रकाराला हसावे का रडावे? संस्कारांची दृढता स्वत:च न पाळता, संस्कारांचा विच्छेद करणे योग्य आहे का? कीर्तन संस्कारांसाठी आहे. धर्म, नीती, सदाचार शिकविण्यासाठी आहे. सद्गुण, जीवनमूल्ये धारण्यासाठी आहे. याचाच उच्छेद करणारी स्त्री कीर्तनाला कशी उभी राहू शकते?

एकात्म भाव आपण विसरलो का? – कीर्तन म्हणजे अल्पमोली, आखूड शिंगी, बहुगुणी व पुष्कळ दूध देणारी गायच आहे. एका कीर्तनाने काय होते हे सांगताना तुकाराम महाराजांनी एकाच चरणात आपल्या शब्दकळेचे सार ओतले आहे, 'एकदेशीं जीवकळा । हा सकळां सोयरा ॥' (१४०४). मानवी जीवन हे एकदेशी असून ईश्वर मात्र सर्वांचा व्यापकत्वाने सोयरा आहे आणि तो विश्वात्मक आहे, याचा प्रत्यक्ष अनुभव कीर्तनाने येतो. अशा कीर्तनाचा आश्रय करणारा मानव धन्य होय.

आज याच्या उलटेच ऐकण्यास मिळते. 'तुम्ही अमुक संताला टाकला, आम्ही त्याला उचलला' अशी अनैतिहासिक विधाने कीर्तनकार करतात. सेवेचा अभंग 'विष्णुमय जग--' घ्यायचा आणि प्रतिपादन, विवेचन मात्र नेमके उलटे करावयाचे, याला काय म्हणावे? अशाने समाज एकरस एकात्म कसा होणार?

समर्थ रामदास निष्ठावंत वारकरी होते. पंढरी आणि विठ्ठल यावर त्यांनी अनेक हृद्य अभंग लिहिले आहेत. संपन्न बाळक्रीडा लिहिली आहे. विराण्या रचल्या आहे, रूपके आहेत. ज्ञानदेव माउलींची आरती रचली आहे. खड्या आवाजातील रामदासी कीर्तन परंपरासुद्धा हृद्य आहे. समर्थ रामदास क्रांतिकारी होते. त्यांनी त्या काळात विधवा स्त्रियांना आधार दिला, शिकविले, शहाणे केले व मठाधिपती बनवले. मात्र कीर्तनाचा अधिकार तेवढा अभ्यास झाल्यावर मोजक्या स्त्रियांना गुरूची आज्ञा झाल्यावरच मिळाला. जसे समर्थशिष्या वेण्णाबाई!

आज कीर्तनाचा जो खेळखंडोबा झाला आहे, नव्हे विटंबनाच चालली आहे, त्याविरुद्ध समाजजागृती व्हावी, स्वत: कीर्तनकारांनी आत्मपरीक्षण, आत्मचिंतन करावे म्हणून हे चार शब्द लिहिले आहेत. यात कोणावरही व्यक्तिगत टीका करण्याचा हेतू नाही. कीर्तनाच्या माध्यमातून महाराष्ट्र संस्कृतीचा गौरव वाढावा हीच सात्त्विक इच्छा आहे! विठ्ठलाच्या, श्रीरामांच्या कृपेने हे घडेल, अशी श्रद्धा माझ्या चित्तात निरंतर आहे!

* * *

हे पाठ कराच!

श्रीसमर्थकृत 'श्रीरामनामावलि'

समर्थ रामदासकृत 'श्रीरामनामावलि' हे स्तोत्र अत्यंत हृद्य आणि आनंददायी आहे. श्रीराम म्हणजे साक्षात् परब्रह्म. म्हणून त्यांच्या निर्गुण स्वरूपाला समर्थांनी प्रथम वंदन केले आहे. ते परब्रह्म सगुण होऊन रामावतार झाले म्हणून त्या सगुण रूपालाही वंदन केले आहे. त्यानंतर 'दशावतार' हे रामरूपच आहेत, या भावाने दशावतारांची स्तुती आहे. त्यापुढे श्रीरामांचा अलौकिक चरित्रपट समर्थांनी उलगडला आहे. 'श्रीरामनामावलि' कंठस्थ करून भक्तांनी ती प्रभातकाळी अवश्य गावी आणि त्या नामजपाच्या सामर्थ्याची प्रत्यक्ष प्रचिती घ्यावी.

निर्गुणरूप जय जय राम ॥१॥
सगुणरूप जय जय राम ॥२॥
मत्स्यरूप जय जय राम ॥३॥
कूर्मरूप जय जय राम ॥४॥
वराहरूप जय जय राम ॥५॥
नरहरिरूप जय जय राम ॥६॥
वामनरूप जय जय राम ॥७॥
भार्गवरूप जय जय राम ॥८॥
रघुपतिरूप जय जय राम ॥९॥
रामकृष्णरूप जय जय राम ॥१०॥
बौद्धरूप जय जय राम ॥११॥
कलंकीरूप जय जय राम ॥१२॥
रघुपतिराघव जय जय राम ॥१३॥
रविकुलमंडन जय जय राम ॥१४॥
दशरथनंदन जय जय राम ॥१५॥
कौसल्यात्मज जय जय राम ॥१६॥
जलदप्रभानिभ जय जय राम ॥१७॥
राजिवलोचन जय जय राम ॥१८॥
आजानुबाहु जय जय राम ॥१९॥
अभयकरांबुज जय जय राम ॥२०॥
कार्मुकपाणी जय जय राम ॥२१॥
नरतनुधारी जय जय राम ॥२२॥
सुरसाहकारी जय जय राम ॥२३॥
धर्मसंस्थापक जय जय राम ॥२४॥
करुणासागर जय जय राम ॥२५॥
भक्तवत्सल जय जय राम ॥२६॥
षड्रिपुभंजन जय जय राम ॥२७॥
दीनदयानिधि जय जय राम ॥२८॥
दोषनिवारण जय जय राम ॥२९॥
पतितपावन जय जय राम ॥३०॥
हृदयनिवासी जय जय राम ॥३१॥
इंद्रियचालक जय जय राम ॥३२॥
त्रैलोक्यपालक जय जय राम ॥३३॥
भवभयहारक जय जय राम ॥३४॥
भवविषशामक जय जय राम ॥३५॥
निजसुखकारक जय जय राम ॥३६॥
अखिलतीर्थाटण जय जय राम ॥३७॥
वैराग्यवर्धक जय जय राम ॥३८॥
गुरुपदरंजन जय जय राम ॥३९॥
ज्ञानप्रकाशक जय जय राम ॥४०॥
ऋषिमनतोषक जय जय राम ॥४१॥
शस्त्रास्त्रगाहक जय जय राम ॥४२॥
ताटिकामर्दन जय जय राम ॥४३॥
सुबाहुच्छेदक जय जय राम ॥४४॥
मारीचत्रासक जय जय राम ॥४५॥
गुरुमखरक्षक जय जय राम ॥४६॥
अहल्योधारक जय जय राम ॥४७॥
विदेहपावन जय जय राम ॥४८॥
कोदंडभंजन जय जय राम ॥४९॥
भूजावल्लभ जय जय राम ॥५०॥
पराजितभार्गव जय जय राम ॥५१॥
अयोध्यागामिन् जय जय राम ॥५२॥
पितृवचनांकित जय जय राम ॥५३॥
राज्ययोगिन् जय जय राम ॥५४॥
वल्कलधारिन् जय जय राम ॥५५॥
गूहकपावन जय जय राम ॥५६॥
जटाजूटशोभित जय जय राम ॥५७॥
चित्रकूटवासिन् जय जय राम ॥५८॥
वायसपीडक जय जय राम ॥५९॥
भरतकृपाकर जय जय राम ॥६०॥
योगधारिन् जय जय राम ॥६१॥
आरण्यवासिन् जय जय राम ॥६२॥
विराधछेदक जय जय राम ॥६३॥
मुनिजनरंजन जय जय राम ॥६४॥
पंचवटीवासिन् जय जय राम ॥६५॥
फलमूलाशन जय जय राम ॥६६॥
शंबरविदारण जय जय राम ॥६७॥
शूर्पणखाविटंबन जय जय राम ॥६८॥
खरादिमर्दन जय जय राम ॥६९॥

भूसुरस्थापक जय जय राम ॥७०॥
हेममृगांकित जय जय राम ॥७१॥
जानकीविरह जय जय राम ॥७२॥
लीलाविग्रह जय जय राम ॥७३॥
जटायुपावन जय जय राम ॥७४॥
कबंधमोचन जय जय राम ॥७५॥
शबरीपूजित जय जय राम ॥७६॥
हनुमज्जीवन जय जय राम ॥७७॥
सुग्रीवप्रियकर जय जय राम ॥७८॥
ताडच्छेदक जय जय राम ॥७९॥
वालीमर्दन जय जय राम ॥८०॥
ताराबोधक जय जय राम ॥८१॥
अंगदपालक जय जय राम ॥८२॥
रविसुतपालक जय जय राम ॥८३॥
वनचरमित्र जय जय राम ॥८४॥
सीतान्वेषण जय जय राम ॥८५॥
हनुमत्प्रेषण जय जय राम ॥८६॥
समुद्रगामिन् जय जय राम ॥८७॥
शरणागतरक्षक जय जय राम ॥८८॥
फलमूलत्यागिन् जय जय राम ॥८९॥
कुशतल्पशायिन् जय जय राम ॥९०॥
जलनिधिशासन जय जय राम ॥९१॥
सुग्रीवतारक जय जय राम ॥९२॥
सेतुबंधन जय जय राम ॥९३॥
सुवेलविहारी जय जय राम ॥९४॥
सामकारक जय जय राम ॥९५॥
अमोघबाण जय जय राम ॥९६॥
राक्षसकंदन जय जय राम ॥९७॥
कुंभकर्णविदारण जय जय राम ॥९८॥
रिपुसुतभंजन जय जय राम ॥९९॥
रावणमर्दन जय जय राम ॥१००॥
बिभीषणस्थापन जय जय राम ॥१०१॥
सुरवरमोचन जय जय राम ॥१०२॥
जानकीसुखकर जय जय राम ॥१०३॥
विधिहरस्थापक जय जय राम ॥१०४॥
वानरजीवन जय जय राम ॥१०५॥
पुष्पकवाहन जय जय राम ॥१०६॥
भरततोषक जय जय राम ॥१०७॥
शरयूवासिन् जय जय राम ॥१०८॥
अयोध्याधीश जय जय राम ॥१०९॥
राज्याभिषिक्त जय जय राम ॥११०॥
अवनिजांक जय जय राम ॥१११॥
हे शेषानुज जय जय राम ॥११२॥
हे भरताग्रज जय जय राम ॥११३॥
शत्रुघ्नबंधु जय जय राम ॥११४॥
दासानुग्रह जय जय राम ॥११५॥
सत्यभाषण जय जय राम ॥११६॥
पत्नीकव्रत जय जय राम ॥११७॥
साम्राज्यराजिन् जय जय राम ॥११८॥
षड्गुणैश्वर्य जय जय राम ॥११९॥
सच्चिदानंद जय जय राम ॥१२०॥
हरिहरपावन जय जय राम ॥१२१॥
श्रीराम जय राम जय जय राम ॥
॥ जय जय रघुवीर समर्थ ॥

* * *

आदित्य प्रतिष्ठान प्रकाशित
गुरुदेवांची ग्रंथसंपदा

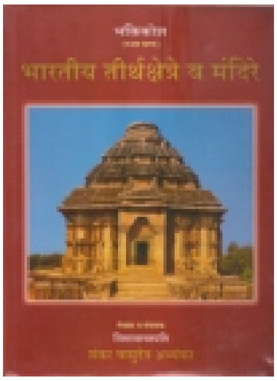

भारतीय तीर्थक्षेत्रे व मंदिरे

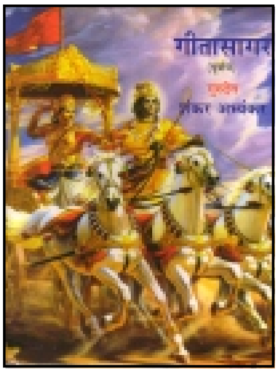

आवृत्ती ११ वी

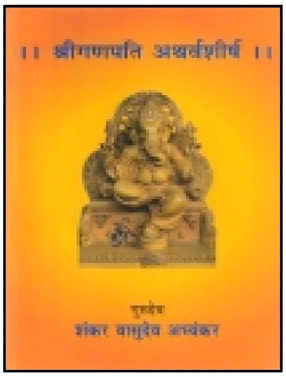

आवृत्ती ७ वी

संपूर्ण ग्रंथसूचीसाठी संपर्क : ८४८४९२११३०
Email : aditya.pratishthan25@gmail.com

आदित्य प्रतिष्ठानचे नूतन कार्यालय 'पसायदान' वास्तुशांत सोहळा

– सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले

गीतेच्या अठराव्या अध्यायामध्ये सात्त्विक कर्त्याचे वर्णन श्रीकृष्णानी केले आहे. ते असे, 'आसक्तीहीन, अहंकारयुक्त शब्द न बोलणारा, धैर्यवान, उत्साही, कार्यसिद्धीत किंवा असिद्धीत हर्षशोकादी विकार न पावणारा असा कर्ता सात्त्विक असतो.' (गीता १८.२६) गीताव्रती गुरुदेव शंकर अभ्यंकर असे सात्त्विक कर्ता आहेत. कारण त्यांचे आचरण तत्त्वाधिष्ठित आहे. त्यांची दृष्टी व्यक्तिगत वा व्यवहारी नसून मूल्याधिष्ठित आहे. म्हणजेच जीवनाच्या लक्ष्यापासून कधीही न ढळणारी आहे. इ. स. १९८३ मध्ये अशा तत्त्वनिष्ठेतूनच त्यांनी आदित्य प्रतिष्ठान ही संस्था उभी केली.

त्यांच्याच शब्दांमध्ये,

'आदित्य प्रतिष्ठान । प्रस्थानत्रयींचे स्व-स्थान ।
धर्माचे आनंदनिधान । सुखरूप शाश्वत ।।'

अशी विवेकी, सद्धर्मी, आत्मोन्नत करणारी ही संस्था अल्पकाळातच प्रतिष्ठित, आदर्श आणि सन्मानित झाली. जसजसा कार्यविस्तार झाला, आदित्य प्रतिष्ठानचे कार्यालय पण विस्तृत झाले, शोभिवंत झाले. इ. स. २००१ मध्ये कर्वेनगरमध्ये ते प्रशस्त स्वरूपात कार्यरत झाले.

इ. स. २०२२ च्या शेवटी कर्वेनगर परिसरात मूळ कार्यालयाच्या शेजारी, 'पसायदान' या देखण्या इमारतीत आदित्य प्रतिष्ठानचे कार्यालय स्थलांतरित करण्याचे निश्चित झाले. दि. २६ नोव्हेंबर २०२२ या दिवशी या तीन मजली सुंदर वास्तूचा तितकाच सुंदर वास्तुशांतीचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात आला.

सर्वच आदित्यव्रती या गोड कार्यक्रमाच्या तयारीला लागले. 'पसायदान' या प्रतिष्ठानच्या कार्यालयात, पहिला मजला कार्यालय, दुसरा मजला सुसज्ज ग्रंथालय, तिसरा मजला 'पसायदान सभागृह' अशी विभागणी केली आहे.

दि. २६ नोव्हेंबर २०२२ या दिवशी कार्यालय आणि तळमजल्यावरील प्रांगण रांगोळ्या, फुलांची तोरणे यांनी सजले. प्रांगणातच वास्तुपूजा असल्याने प्रवेशद्वाराशी केळीचे खुंट शोभिवंत दिसत होते. मोठ्या प्रवेशद्वातून आत आल्यावर उजवीकडे भविष्यात होणाऱ्या श्रीगणपती मंदिराचे स्थान ही फुलांनी सजवले होते. कार्यालयाच्या प्रवेशद्वाराशी आदित्य प्रतिष्ठानचा 'लोगो'

रांगोळी स्वरूपात लक्ष वेधून घेत होता तर कार्यालयाच्या प्रवेशद्वारावरचे चित्ताकर्षक जरबेराने सजलेले तोरण शोभून दिसत होते.

सकाळी गुरुजी, गुरुदेव अभ्यंकर आणि सौ. अपर्णावहिनी यांनी सनईच्या मंगल सुरांमध्ये वास्तुपूजेला प्रारंभ केला. तत्पूर्वी गुरुदेवांच्या पूज्य मातापित्यांच्या प्रतिमेचे पूजन करण्यात आले. आदित्यव्रती बाकी अवांतर कामांसाठी, स्वागतासाठी सज्ज होतेच. प्रांगणामध्येच चहा-कॉफी, महाप्रसादाची व्यवस्था केली होती.

पूजाविधीनंतर गुरुदेव आणि सौ. अपर्णावहिनींना पाच सुवासिनींनी औक्षण केले. प्रतिष्ठानच्या ठाणे केंद्राचे प्रमुख डॉ. मोघेकर आणि डॉ. सौ. उमाताई मोघेकर यांनी घरचा आहेर केला. या प्रसंगी सौ. रश्मीताई तुळजापूरकर यांनी स्वरचित काव्य– 'चला रे बांधू भक्तिचा सेतू । ही वास्तु म्हणते तथास्तु तथास्तु ।' सर्वांसमोर सादर केले. कार्यसिद्धीसाठी सर्वांनी तनमनधन अर्पून, मीपणाच्या अहंकाराचा त्याग करावा, हा त्यांचा विचार सर्वांनाच आवडला.

यानंतर गुरुदेवांनी पसायदानचे बांधकाम करणारे, बांधकाम व्यावसायिक श्री. जावडेकर व श्री. पंडित यांचा श्रीफळ-शाल देऊन सत्कार केला व त्यांचे यथोचित कौतुक केले. पसायदान कार्यालयाची अंतर्गत रचना, फर्निचर खरेदी आणि वास्तुशांत समारंभाची व्यवस्था इत्यादी कामांमध्ये मदत केल्याबद्दल आदित्यव्रती श्री. श्रीकांत आठवले यांचाही शाल-श्रीफळ देऊन सत्कार केला. प्रतिष्ठानचे आर्थिक हितचिंतक सीए श्री. करंदीकर यांचाही सन्मान केला.

या शुभप्रसंगी गुरुदेव म्हणाले, 'आपण जिथे निवास करतो ती वास्तू- मग ते कार्यालय असो, घर असो, यज्ञशाळा असो वगैरे. या मंगलप्रसंगी त्यांनी पसायदान कार्यालय म्हणजे व्यापक वैश्विक संत विद्यापीठाच्या कामाची पायाभूत व्यवस्था (बेस कॅम्प) आहे असे आवर्जून सांगितले. आदित्य प्रतिष्ठानने ४० वर्षात भरीव कामगिरी करून वैश्विक ओळख प्रस्थापित केलेलीच आहे. अमेरिका, युरोप, ऑस्ट्रेलिया, मध्यपूर्व अशा अनेक देशांमध्ये प्रतिष्ठानचे कार्य पोहोचले आहे. संस्थेच्या कामासाठी अर्थबळ आणि मनुष्यबळ लागते हे नमूद करून प्रतिष्ठानचे आर्थिक हितचिंतक श्री. करंदीकर यांचे त्यांनी आभार मानले.

पंडित-जावडेकर यांनी कार्यालयाचा चौथा मजला बांधण्याची सोय केलेली आहे आणि प्रवेशद्वाराजवळ गणेश मंदिराची स्थापना झाल्यावर कार्यालयाला श्रीगजाननाचे अधिष्ठान लाभेल असेही सांगितले. त्यावेळी माघी चतुर्थीला गणेश जयंती असते तर भाद्रपद चतुर्थीला गणेश चतुर्थी साजरी करतात कारण या दिवशी श्रीगणेशाने सिंदुरासुराचा वध केला अशी विशेष माहिती त्यांनी सांगितली. कार्यालयाच्या दुसऱ्या मजल्यावर सुसज्ज ग्रंथालय होईल. तसेच प्रतिष्ठानचे सर्व वार्षिक कार्यक्रम- भजन, शिबिर, मार्गदर्शन,

अथर्वशीर्ष पठण, गीतापठण, रामजन्म आणि इतर सर्व कार्यालयाच्या तिसऱ्या मजल्यावरील सभागृहात होतील याचाही उल्लेख केला. मनुस्मृतीचे आणि पंचयज्ञांचे महत्त्व अधोरेखित केले. वास्तुशांतीच्या होमाचे महत्त्व सांगताना ते म्हणाले, 'मानव आणि देव यांना जोडणारा अग्नी (जातवेद), म्हणून अग्नीला महत्त्व आहे.'

त्यानंतर गुरुदेव आणि सौ. वहिनी यांच्या समवेत

आदित्यव्रती कार्यालयाच्या तिन्ही मजल्यांवर गेले आणि कलशातील गुरुजींनी मंत्रित केलेल्या जलाचे त्यांनी शिंपण केले. तसेच कार्यालयाच्या भोवती गोलाकार प्रदक्षिणा करूनही त्यांनी शिंपण केले.

गुरुदेवांनी कार्यालयात कॉन्फरन्स रूममध्ये वास्तुदेवतेची स्थापना केली. या ठिकाणी पण रांगोळी आणि फुलांची सुंदर आरास केली होती. यानंतर सर्वांनी अत्युत्तम महाप्रसादाचा आस्वाद घेतला. या सर्व कार्यक्रमांमध्ये पसायदान येथील सदनिका मालकही उपस्थित होते. 'पसायदान' कार्यालयाचा वास्तुशांत सोहळा सर्वांना कायम स्मरणात राहील असा दिमाखात पार पडला.

संत ज्ञानदेवांनी दुरितांचे तिमिर नष्ट करण्यास ईश्वराजवळ 'पसायदान'च्या रूपात वैश्विक प्रार्थना केली. त्याच नावाने आदित्य प्रतिष्ठानचे कार्यालय मंडित आहे आणि गुरुदेव अभ्यंकर या पसायदान कार्यालयातूनच वैश्विक संत विद्यापीठाची निर्मिती करणार आहेत. वैदिक संस्कृती, अद्वैत सिद्धांत, षड्दर्शने यातूनच संत वाङ्मय निर्माण झाले. म्हणूनच त्यावर प्रतिष्ठानची श्रद्धा, निष्ठा आहे. गुरुदेवांच्या या लोकोत्तर संत विद्यापीठ निर्मितीमुळेच भारतीय संस्कृतीचे जतन आणि संवर्धन होणार आहे.

'गुरुदेव आणि गुरुमाउली,
व्रतस्थ निर्मिण्या संतभारती,
भक्तिमार्ग हा संतांचा पावन,
सदासर्वदा करेल मार्गदर्शन,
नित्य उपासना, कीर्तन, भजन,
लाभू दे संतपीठा अधिष्ठान'

* * *

दिनविशेष (जानेवारी ते मार्च २०२३)

दि.	**जानेवारी**
२६	गणराज्यदिन, वसंत पंचमी
२८	रथसप्तमी, नर्मदा जयंती, लाला लजपतराय जयंती
३०	दासबोध जयंती
	फेब्रुवारी
२	गोंदवलेकर महाराज जयंती
३	विश्वकर्मा जयंती
५	रथयात्रा मंगेशी गोवा
८	संत नरहरी सोनार पुण्यतिथी
१३	गजानन महाराज प्रकट दिन
१५	श्री रामदास नवमी
१७	वासुदेव बळवंत फडके पुण्यतिथी
१८	महाशिवरात्र
२१	रामकृष्ण जयंती
२३	संत गाडगे महाराज जयंती
२४	जागतिक मुद्रण दिन
२६	स्वा. सावरकर पुण्यतिथी
२७	मराठी राजभाषा दिन
२८	राष्ट्रीय विज्ञान दिन
	मार्च
६	होळी
७	धुलिवंदन
८	वसंतोत्सव प्रारंभ
९	तुकाराम बीज
१०	छ. शिवाजी महाराज जयंती (तिथी) सावित्रीबाई फुले स्मृती दिन
१२	रंगपंचमी
१३	एकनाथ षष्ठी
२१	धर्मवीर संभाजी महाराज पुण्यतिथी
२२	**गुढीपाडवा** **आदित्य प्रतिष्ठान वर्धापन दिन**
२३	अक्कलकोट स्वामी महाराज प्रकट दिन
२४	गौरी तृतीया
३०	श्रीरामनवमी आदित्य प्रतिष्ठान प्रभू रामचंद्र जन्मोत्सव

श्रद्धांजली
शोगिनीचे शिल्पकार

कै. विजय (दादासाहेब) आठवले

आदित्य प्रतिष्ठानच्या कार्यावर अत्यंत निष्ठा असलेले, शोगिनी टेक्नोआर्टस प्रा. लि. या कंपनीचे जनक श्री. विजय मुकुंद ऊर्फ दादासाहेब आठवले यांचे १३ डिसेंबर २०२२ रोजी वयाच्या ७६ व्या वर्षी दु:खद निधन झाले.

श्री. दादासाहेबांचा जन्म दि. १ जानेवारी १९४६ रोजी झाला. मातृछत्र बालपणीच हरपले. मात्र संघ स्वयंसेवक असलेल्या वडील आणि काका यांच्या सहवासात त्यांनी शिस्त, काटेकोरपणा आणि व्यावहारिक रोखठोकपणा हे गुण आत्मसात केले. आर्थिक परिस्थिती बेताची असल्यामुळे मेकॅनिकल ड्राफ्ट्समनचा दोन वर्षांचा कोर्स त्यांनी वाडिया कॉलेजमधून पूर्ण केला. पुढे जे. एन. मार्शल, टॅक मशिनरी, व्होल्टास अशा कंपन्यांमधून नोकरी केली. या नोकऱ्यांमधील अनुभवाला स्वत:च्या हुशारीची जोड देत त्यांनी स्वतंत्र व्यवसायाचा प्रारंभ केला.

सकाळी सव्वासहापासून संध्याकाळी साडेसातपर्यंत ते नोकरीसाठी घराबाहेर असत. रोज कर्जत-ठाणे असा लोकल प्रवास करत होते. नीता आणि गीता या दोन मुलींच्या जन्मानंतरही हा दिनक्रम असाच सुरू राहिला. या काळात पत्नीने कुठल्याही प्रकारची तक्रार न करता दिलेली साथ त्यांच्यासाठी अत्यंत मोलाची ठरली.

जे. एन. मार्शलमध्ये काम करत असताना विजय आठवले यांनी पीसीबी डिझाइनच्या क्षेत्रातील बारकावे आत्मसात केले.

ग्राहकांना खूश ठेवायचे, तर प्रामाणिकपणा, चिकाटी, कौशल्य यांच्याबरोबरीने जास्तीत जास्त अचूक आणि वेळेत काम पूर्ण करून देणे गरजेचे आहे, याची विजय आठवले यांना जाणीव होती. पुढे 'इलेक्ट्रोटेक'च्या ग्राहकांपैकी अनेक जण विजय आठवले यांना वैयक्तिकरित्या कामे देऊ लागले.

१९८२ मध्ये अत्यंत दूरदृष्टीने त्यांनी खेड शिवापूरसारख्या ठिकाणी व्यवसायाची मुहूर्तमेढ रोवली. दोन एकर जागेत **'शोगिनी'** कंपनी उभी राहिली.

पत्नी शोभा, दोन मुली- गीता आणि नीता यांच्या अद्याक्षरांना विजय आठवले यांनी कंपनीच्या नावात स्थान दिले.

आज 'शोगिनी' ही त्यांची कंपनी इलेक्ट्रॉनिक्स क्षेत्रातील पी. सी. बी. (Printed Circuit Board) निर्माण करणारी भारतातील प्रथितयश कंपनी म्हणून गणली जाते. दादासाहेबांची दूरदृष्टी आणि ध्येयवेड आजच्या तरुणांना मार्गदर्शक आहे.

आज सत्तावीस एकरच्या जागेत ३५० कोटीची उलाढाल करणारी एक नावाजलेली कंपनी म्हणून 'शोगिनी'ला जागतिक दर्जा लाभलेला आहे. शोगिनीने जागतिक बाजारपेठेतही नावलौकिक मिळवलेला आहे. शोगिनीच्या आजपर्यंतच्या यशाचा आलेख नेहमीच चढता राहिलेला आहे. बनेश्वरजवळ माळेगावात दोन एकरची जागा घेऊन, त्यांनी तिथे 'विजय मुकुंद आठवले विद्यालयाची स्थापना केली. पहिली ते दहावीपर्यंतचे शिक्षण देणारी ही शाळा उत्तम नागरिक घडवत आहे. पारदर्शक व्यवहार आणि उत्तम सेवा देणाऱ्या विजय आठवले यांच्या 'शोगिनी'ला आतापर्यंत विविध पुरस्कार लाभले आहेत.

गुरुदेव अभ्यंकरांवर त्यांची विशेष श्रद्धा होती. त्यांच्या प्रवचनांचे ते नित्य श्रवण करत. कार्यक्रमांना आवर्जून येत. तीर्थपर्यटनात सहभागी होत. प्रतिष्ठानचे ते मोठे देणगीदार होते. कॅन्सरसारख्या रोगाशी झुंज देत असताना त्यांना त्यांच्या कर्तव्याची जाणीव होती. **ऑपरेशन झाल्यावर हॉस्पिटलमध्ये असताना त्यांनी मोठ्या देणगीचा चेक गुरुदेवांकडे सुपूर्त केला. या त्यांच्या दातृत्वाला तोड नाही.** त्यांच्या निधनाने गुरुदेव, सौ. वहिनी आणि प्रतिष्ठान परिवारातील सर्वांना दु:ख झाले आहे. आदित्य प्रतिष्ठानच्या वतीने श्री. दादासाहेबांना भावपूर्ण श्रद्धांजली. त्यांच्या परिवाराच्या दु:खात आम्ही सहभागी आहोत.

* * *

मागोवा रामायणाचा

– सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर

गुरुदेव रामायण लिहित असताना श्रीरामांच्या पराक्रमाचा, त्यांच्या सीताप्रेमाचा, कष्टाचा, त्यागाचा आठव त्यांच्या मनात सतत जागत असतो व ते भावविभोर होत असतात. श्रीरामांच्या सीताशोधाला आणि त्यांच्या पराक्रमाला निश्चित दिशा मिळाली ती किष्किंधा नगरीमध्ये. कारण तेथे येण्याआधी कबन्ध राक्षसाकडून त्यांना कळले होते की सीतेचे अपहरण रावणाने केले आहे आणि तिला सोडवून आणण्यासाठी सुग्रीवाची मदत होऊ शकेल. तो बलाढ्य आहे. म्हणून किष्किंधा नगरीचा शोध घेत प्रभू श्रीराम तेथपर्यंत आले. पायी चालत. हा त्यांचा प्रवास सोपा नक्कीच नव्हता आणि मनामध्ये चिंता, दु:ख, क्रोध आणि पराक्रमाची इच्छा असे सर्व होते. त्या स्थितीत ते किष्किंधेला पोहोचले. प्रथम त्यांना दिसले नयनरम्य पम्पा सरोवर. अतिशय पवित्र अशा त्या स्थानाला भेट दिल्यावर त्यांचे मन भावविभोर झाले.

अरण्यकाण्डामध्ये गुरुदेवांनी पम्पा सरोवराचे मनोहारी वर्णन केले आहे. गुरुदेव लिहितात–

‘सुंदर पम्पा सरोवर। देखणा सारा परिसर।
पाहती दशरथपुत्र। आर्ततेने।।६१।।
भवती सुंदर कानन। तेणे मनी जागे स्मरण।
जानकीचे, रघुनन्दन। करिती विलापा।।६२।।
तिलक, वट, बीजपूर। फुलली देखणी कण्हेर।
कडुलिम्ब, नागकेशर। रिठा विपुल।।६३।।
अशोक, निचुल धावडा। सप्तपर्ण आणि केवडा।
चित्रासमान पुढे सडा। सुपुष्पांचा।।६४।।
बहरलेल्या पादपांनी। फुललेल्या गंध पुष्पांनी।
गिरि जणु लावण्यखाणी। शोभायमान।।६८।।
दिसे देखणा तो अधिक। पाहती त्या रघुनायक।
तरङ्ग चित्तात अनेक। सीतास्मरणे।।६९।।
सत्य पराक्रमी नन्दन। उच्चारिती आर्त वचन।
पुनश्च एकदा लक्ष्मण। करी श्रवण।।७२।।
‘ऐक नरश्रेष्ठ लक्ष्मणा। जिवंत राहणे कानना।
अशक्य मज सीतेविना। क्षणभरी।।७३।।
सख्ख्याद्वारे करण्या हित। जा सुग्रीवाकडे त्वरित।
वानरराज होण्या आप्त। बंधुवरा’।।७४।।

यानंतर घडला तो मोठा इतिहास. शबरी गुंफा, मतंग ऋषींचा आश्रम, माल्यवान पर्वत, वाली व सुग्रीव गुंफा, वालीवधाची जागा, किष्किन्धा, ऋष्यमूक व मतंग पर्वत आणि जेथे श्रीराम राहिले ती गुहा असा रामायण शोध आम्हाला घ्यायचा होता.

‘हे’, मी, डॉ. मोघेकर, सौ. उमाताई मोघेकर आम्ही चौघांनी या शोधयात्रेला जाण्याचे निश्चित केले. दि. १४ ते १७ जानेवारी २०२३ अशा तारखा निश्चित केल्या. या कालखण्डात हम्पी-किष्किंधा परिसर पहायचा व रामायणस्थले धुंडाळायची असे ठरवले.

त्याआधी हम्पी कोठे आहे व तेथे काय आहे हे जाणून घेऊया– १४व्या शतकात हम्पी ही विजयनगर

साम्राज्याची राजधानी होती. हे एक तटबंदी असलेले शहर होते. पर्शियन आणि युरोपियन प्रवाशांनी, विशेषतः पोर्तुगीजांनी लिहिलेल्या इतिहासवृत्तात असे म्हटले आहे की हम्पी हे तुंगभद्रा नदीजवळचे एक समृद्ध, श्रीमंत आणि भव्य शहर होते, ज्यामध्ये असंख्य मंदिरे, शेती आणि व्यापारी बाजार होते.

मध्ययुगीन भारतातील विजयनगर या वैभवशाली साम्राज्याची राजधानी असलेली हम्पी आजही आपल्या वैभवाची साक्ष देते. आपली भारतीय संस्कृती किती महान आहे हे आपल्या देशातील या प्राचीन शहरातील वास्तूवरून लक्षात येते. हम्पी येथील ऐतिहासिक ठेवा महत्त्वाचा आहे. म्हणूनच युनेस्कोने हम्पीचा जागतिक वारसा स्थळांच्या यादीत समावेश केला आहे.

कर्नाटक राज्यातील होस्पेट पासूनसुमारे १३ किमी लांब असलेले हम्पी एकेकाळी वैभवशाली विजयनगर साम्राज्याची राजधानी होती. तुंगभद्रा नदीच्या काठी वसलेले हम्पी एकेकाळी संपन्न नगर होते.

हम्पी ह्या नगरास पंपा क्षेत्र, किष्किंधा क्षेत्र वा भास्कर क्षेत्र म्हणूनही ओळखले जाते. रामायणातील वानरराज सुग्रीव याची राजधानी येथेच होती. तुंगभद्रा नदीचे प्राचीन नाव पंपा होते. त्यावरून हे नाव पडले असे म्हटले जाते. विरुपाक्षपुरी असेही नाव हम्पीला आहे.

असे म्हटले जाते की, हम्पीनगर हे सम्राट प्रसेनजीत यांनी वसविले. परंतु हम्पीची भरभराट झाली ती विजयनगर साम्राज्यात. राजा कृष्णदेवराय याने येथे एकाहून एक सरस वास्तू निर्मिल्या. दक्षिण भारतात सुमारे इ.स.१३३६ ते १५६५ या दरम्यान वैभवशाली विजयनगरचे साम्राज्य अस्तित्वात होते.

पर्शियन प्रवासी अब्दुल रझाक याने विजयनगर साम्राज्याला भेट दिली होती. तो आपल्या वर्णनात लिहितो,' माझ्या डोळ्यांनी हम्पी इतके अप्रतिम शहर कुठेही पहिले नाही. किंवा त्याच्या तोडीचे शहर म्हणून दुसऱ्या कोणत्याही शहराचे नाव ऐकलेले नाही. अनेक टेकड्यांवर वसलेल्या शहराला एकामागे एक अशी सात वर्तुळाकार बांधकाम केलेली मजबूत तटबंदी आहे. समृद्धी एवढी की भर बाजारात सोने, चांदी, हिरे-मोती, केशर यांचे विक्रीसाठी ढीग लागलेले होते. केवळ देशभरातूनच नव्हे तर परदेशातूनही व्यापारी तेथे येतात.'

विरुपाक्ष मंदिर — सातव्या शतकातील हम्पी या वैभवशाली राज्यात उभारले गेलेले विरूपाक्ष मंदिर हे भारतातील सर्वात जुने व दीर्घकाळ पूजाअर्चा होत राहिलेले मंदिर म्हणून ओळखले जाते. तुंगभद्रेच्या दक्षिण काठावरचे हे शिवमंदिर त्याच्या भव्यपणामुळे तसेच नऊ मजली गोपुरांमुळे जगभरात प्रसिद्ध आहे. हे पवित्र तीर्थक्षेत्र आहे व दरवर्षी येथे साजऱ्या होत असलेल्या वार्षिक उत्सवाला लक्षावधींच्या संख्येने भाविक व पर्यटक येत असतात.

पूर्व गोपुरातून आत प्रवेश केल्यानंतर मुख्य बांधकाम दिसते. मंदिरात पिंडी आहे व डावीकडे वैशिष्टपूर्ण तीनमुखी नंदी आहे. मंदिराच्या खांबांवर कोरीव काम केले गेले आहे. नंदीच्या बाजूला असलेल्या भिंतीवर हम्पीचा मोठा नकाशा आहे. राजा कृष्णदेवराय राजाने १५१० सालात बांधलेला तीन मजली मनोरा आजही सुस्थित आहे. मुख्य मंदिरात दरवाज्यावर आठ फुटी दोन द्वारपाल आहेत व गाभाऱ्यात शिवलिंग आहे. तेथेही पम्पा व भुवनेश्वरी देवी यांच्याही सुंदर मूर्ती आहेत. या मंदिराच्या समोर प्राचीन समृद्धीची साक्ष देणारी भव्य दुतर्फा बाजारपेठ आहे.

विठ्ठल मंदिर — १६व्या शतकात बांधले गेलेले हे त्या भागातील सर्वात सुंदर मंदिर आहे. हे विजयनगरच्या वास्तुकलेचे उत्कृष्ट नमुना आहे. भव्य कोरीव कामात साकारलेलं हे मंदिर हम्पीतील सर्वात लोकप्रिय मंदिर आहे. विठ्ठल मंदिराचे मुख्य आकर्षण म्हणजे प्रांगणात असलेला भव्य दगडी रथ.

या विजय विठ्ठल मंदीरात नक्षीदार खांबावर उभा असलेला सभामंडप आणि दगडाचा रथ पाहायला मिळतो. या सभा मंडपातील भव्य ग्रॅनाइट खांबांवर भरपूर शिल्पे पाहायला मिळतात. परिसरात

वसलेला दगडी रथ हम्पीच्या प्रमुख वैशिष्ट्यांपैकी एक मानला जातो. याचे मुख्य आकर्षण आहेत, ते सांगीतिक खांब, ज्यांवर टकटक केल्यास स्वर ऐकू येतात. मात्र या मंदिराच्या गर्भगृहात देव नाही.

हजारा राम मंदिर कॉम्प्लेक्स – १५व्या शतकाच्या सुरुवातीला विजयनगरचा राजा देवराय दुसरा यांनी हे मंदिर बांधले होते. येथील हजारो कोरीवकामे, शिल्पे आणि शिलालेखांवर रामायणाची कहाणी प्रतीत केलेली असल्यामुळे त्याला हजारा राम असे नाव पडले.

याशिवाय येथे बघण्यायोग्य अनेक वास्तू आहेत. परंतु आम्हाला वेध लागले होते ते रामायणकालीन घटना जेथे घडल्या त्या जागांचे आणि आम्ही त्या स्थळांना पाहून धन्य झालो. ***या स्थळांची रंगीत छायाचित्रे रंगीत पृष्ठावर दिली आहेत.*** त्या महत्त्वाच्या जागा अशा–

पम्पा सरोवर – अत्यंत पवित्र, मतंग ऋषींच्या वास्तव्याने पुनीत झालेले सरोवर, जे पाहण्यासाठी आम्ही उत्सुक होतो कारण येथेच त्या श्रीरामांनी स्नान केले. रामायणात वर्णन असे आहे की हे सरोवर कमळांनी भरलेले होते. आता मात्र पुरातत्त्व खात्याने तेथे नवीन पायऱ्यांचे बांधकाम व सुशोभिकरण सुरू केले आहे. परंतु सरोवर आहे सुंदर.

शबरी गुंफा – पम्पा सरोवराच्या काठावर शबरी गुंफा आहे. येथे शबरी श्रीरामांची वाट बघत, भक्तिभावाने आपले संन्यस्त जीवन व्यतीत करत राहिली. जेव्हा श्रीराम तेथे आले तेव्हा त्यांच्या दर्शनाने शबरी धन्य झाली व मुक्त झाली. पादसेवन भक्तीचे उत्तम उदाहरण. ही मतंग ऋषींच्या आज्ञेवरून या सरोवराकाठी वर्षानुवर्षे आत्मोन्नती करत तप करत राहिली. या गुंफेमध्ये प्रवेश करताना हा सर्व इतिहास आठवत होता. हजारो वर्षांपूर्वीच्या इतिहासाची ही अमर साक्ष!

मतंग ऋषींचा आश्रम – एका पहाडावर उंच ठिकाणी मतंग ऋषींचा आश्रम आहे. ही पावन अशा मतंग ऋषींची तपस्थली होय.

वाली गुंफा – या गुंफेचा शोध अचानक लागला. मार्गदर्शक टेकडीवर असलेल्या देवी मंदिरात आम्हाला घेऊन गेला. वरच्या बाजूला काही तटबंदीसारखे दिसत होते. ह्यांनी मार्गदर्शकाला विचारले, 'ये कौनसा दुर्ग है?' मग तो आम्हाला तेथे घेऊन गेला. तेथील माणसाने सांगितले की ही वालीगुंफा आहे. इथे वाली एक वर्ष एकटा राहिला होता. मग ह्यांना उमगले की ही मोठी ऐतिहासिक गुहा आहे. वाली हा किष्किंधेचा राजा इथे एकटा कशाला राहील? झाले असे की वाली आणि मायावी यांचे युद्ध सुरू झाले. ते लढत लढत या गुंफेत गेले. सुग्रीव बाहेर रक्षणासाठी उभा राहिला. बरेच दिवस झाल्यावर गुंफेतून रक्ताचे पाट बाहेर आले. सुग्रीवाला वाटले आपला बंधू वाली मारला गेला. म्हणून त्याने दु:खाने मोठी शिळा त्या गुहेवर लावली व तो किष्किंधेत निघून आला. त्याला सर्वांनी राज्याभिषेक केला. परंतु काही दिवसांनी मायावी राक्षसाला मारून वाली परत आला व दोन भावांमध्ये वैर सुरू झाले. असा मोठा इतिहास त्या गुंफेला आहे.

ऋष्यमूक पर्वत आणि तुंगभद्रा नदी – तुंगभद्रा नदीच्या काठी असलेला ऋष्यमूक पर्वत. याचे महत्त्व म्हणजे वालीला भिऊन सुग्रीव या पर्वतावर राहात होता. कारण मतंग ऋषींच्या शापामुळे वाली येथे जाऊ शकत नव्हता. येथे हनुमंतासह हिंडत असताना त्यांना राम-लक्ष्मण दिसले आणि मग त्या सर्वांची भेट झाली.

अंजनेय पर्वत– हनुमंताचे जन्मस्थान – हे या भागातील प्रसिद्ध देवस्थान. याचे दर्शन घेण्यासाठी हजारो भक्त डोंगर चढून जातात. (वाल्मीकि रामायणात मात्र हनूमन्ताचे जन्मस्थळ सुमेरू पर्वत दिले आहे.)

१६८ वर्षाचे वृद्ध झाड – हे विरूपाक्ष मंदिरातील चाफ्याचे झाड १६८ वर्षांचे आहे. अजूनही फुले येतात.

सप्तताल – रामायणातील अत्यंत महत्त्वाची जागा.

श्रीरामांची ताकद आजमावण्यासाठी सुग्रीवाने श्रीरामांना तालवृक्ष एका बाणात छेदायला सांगितले. कारण तसे तालवृक्ष वाली उपटून काढत असे. परंतु श्रीरामांनी तसे सात तालवृक्ष एका बाणात एकावेळी छेदले. तेथेच पुढे श्रीरामांनी वालीवध केला. ही जागा तुंगभद्रेच्या काठी आहे आणि येथे त्याची खूण म्हणून धनुष्यबाण दगडावर कोरले आहे. आता तालवृक्षांच्या जागी नारळाची आणि अन्य झाडे आहेत.

चिंतन गुहा – येथे सर्वांनी सीतेला कसे सोडवावे याची चिंता केली. ही गुहा आम्हाला शोधून काढावी लागली. या गुहेत सुग्रीव, जाम्बुवान, हनूमान, प्रभू रामचंद्र व लक्ष्मण यांनी एकत्र बसून योजना आखली. याचे रंगीत भित्तीचित्र एका दगडावर कोरले आहे. अर्थात ते आधुनिक काळातील आहे. ही गुहा शोधायला आम्हाला बरेच चालावे लागले. चिंतामणी मंदिराचे जवळच श्रीरामचरण आणि गुंफा आहेत.

माल्यवान पर्वतावरील रघुनाथ मंदिर – वालीवध झाल्यावर श्रीराम आणि लक्ष्मण चार महिने या पर्वतावरील गुहेत राहिले होते. अर्थात् श्रीराम वनवासात राहण्याच्या प्रतिज्ञेमुळे किष्किंधा नगरीच्या बाहेरील गुहेत राहिले. त्यामुळे ही गुहा भौगोलिकदृष्ट्यासुद्धा जरा लांब आहे. आता त्या गुहेभोवती मंदिर बांधले आहे व आत श्रीराम-सीता-लक्ष्मण-हनुमान अशा मूर्ती आहेत. परंतु प्रदक्षिणामार्ग गुहेतूनच जातो. माल्यवान पर्वतावर हे मंदिर आहे.

पट्टाभिराम मंदिर – येथे श्रीरामांनी सुग्रीवाला अभिषेक केला. म्हणून पट्टाभिराम मंदिर. श्रीराम वनवासात असल्यामुळे किष्किंधा नगरीत गेले नाहीत. त्यामुळे हे मंदिरही जरा लांब आहे. मंदिर अतिशय भव्य व प्रेक्षणीय आहे. मात्र आत मूर्ती नाही.

अशी ही आमची रामायण शोध यात्रा मोहीम. खरे तर तरुण वयात ही करावी. उबड-खाबड भूमी, दगडगोटे यामधून मार्ग काढणे अवघड जाते. उन्हात चालावे लागते. 'रामा रामा!' म्हणतच चढावे लागते. पण तो रामच दिशा दाखवतो आणि आपल्याकडून काम करवून घेतो.

'अती आदरे सर्व ही नामघोषे ।
गिरीकंदरे जाइजे दूर देशे ।
हरी तिष्टतु तोषला नामतोषे ।
विशेषे हरा मानसी रामपीसे ।।'

(मनाचे श्लोक ९२)

असे रामपीसे लागलेले आम्ही! आमची ही यात्रा सुफल संपूर्ण केली. आता शङ्कर रामायणाच्या किष्किन्धाकाण्डात झाली याचा सर्व तपशील येणारच आहे. प्रकाशित होणाऱ्या किष्किन्धाकाण्डातील काही ओव्या वाचूनच हा लेख संपवूया–

गिरि ऋष्यमुकावरून। समर्थ क्षत्रिया पाहून।
सुग्रीवाचे साशङ्क मन। हेतुपूर्ण।।४।।
जाहला अति भयभीत। अत्यंत खचलेले चित्त।
इतस्तत: गिरिकंदरात। लागे भ्रमू।।११।।
करिताती वेगे पर्वत। बलाढ्य वानर कंपित।
साङ्गाती तो वानरश्रेष्ठ। असे सुग्रीव।।२३।।
पर्वताचे परिसरात। झेप घेता अंतरिक्षात।
करिती वानर कंपित। ऋष्यमूका।।२५।।
स्वामीच्या ऐशा सङ्कटात। सरसावला हनूमन्त।
चतुर जो संभाषणात। दक्ष अति।।३२।।
करिता गोड संभाषण। उधळितसे स्तुतिधन।
प्रशंसा बहुत करून। वीरांची त्या।।२०।।
उत्तम कांति शोभिवंत। दिसता बहु शुचिष्मंत।
काय कारणे प्रदेशात। आला येथ?।।२६।।
पाळण्या, करण्या रक्षण। योग्य उभयता आपण।
योग्यता आपुली महान। वाटे मज।।४८।।
वानर हा सुग्रीवदूत। प्रसन्न वाणी उच्चारित।
कौतुक दाटे हदयात। करिता श्रवण।।८८।।
रघुनाथ, लक्ष्मण आर्य। साधतील स्वामींचे कार्य।
मनी विचार हा निर्भय। हनूमन्ताचे।।१०५।।
वंदू श्रीमंत हनुमन्त। अतुलनीय रामभक्त।
सेवाधर्म दाविला सार्थ। 'शङ्कर रामायणी'।।११५।।

जय जय रघुवीर समर्थ ।

* * *

मागोवा रामायणाचा

पम्पा सरोवर

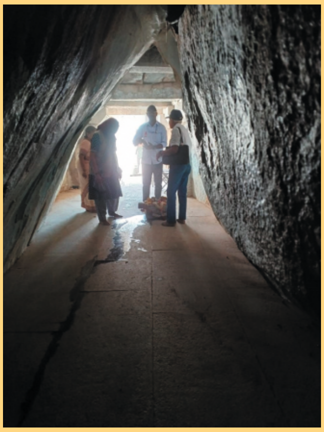

पम्पा सरोवराकाठी शबरी गुंफा

सुग्रीवाचे निवासस्थान
ऋष्यमूक पर्वत आणि तुंगभद्रा नदी

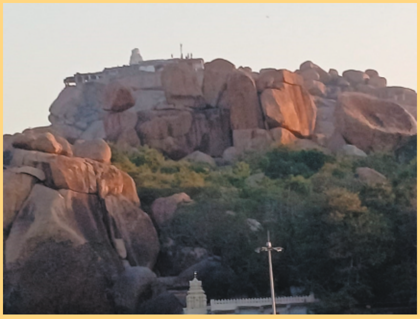

मतंग ऋषींचा आश्रम

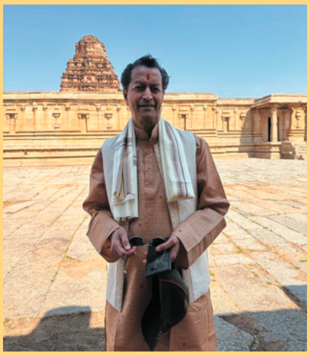

सुग्रीवाचा राज्याभिषेक
झालेले पट्टाभिराम मंदिर

हजारा राम मंदिर

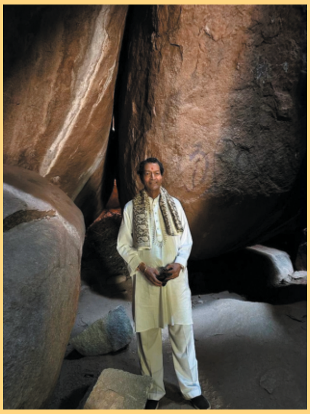

वाली – मायावी युद्धाची गुंफा

माल्यवान पर्वतावरील रघुनाथ मंदिर

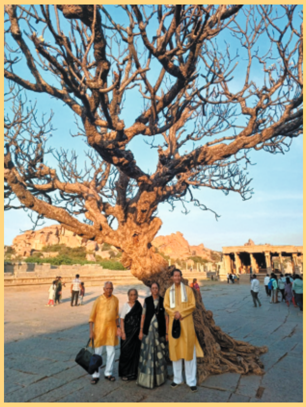

१६८ वर्षांचा वृद्ध चाफा

सप्ततालवेध परिसर

दास मारुतीला चूडामणी देताना सीता
हजारा राम मंदिर

लंकेवरील आक्रमणाचे
चिंतन झालेली गुंफा

RNI No. MAHMAR / 2010 / 31595
Book packets containing periodicals Price ₹ 20 /-

पसायदान वास्तुशांत

संपादक : सौ. अपर्णा शंकर अभ्यंकर
संपादन साहाय्य - सौ. रश्मी अरुण तुळजापूरकर, सौ. सुलभा श्रीकांत आठवले, सौ. आरती आदित्य अभ्यंकर
यांनी हे त्रैमासिक प्रकाशक, मुद्रक, मालक आदित्य प्रतिष्ठान,
४/१५, वेदान्तनगरी सोसायटी, कर्वेनगर, पुणे-५२ येथून प्रकाशित केले.
मोबाईल नं.: ८४८४९२११३०
aditya.pratishthan25@gmail.com / www.adityapratishthan.org.in

BOOK-POST